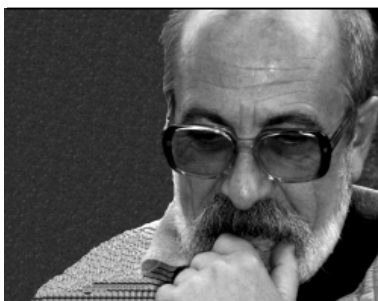

Валянцін Акудовіч

...не бывае правільных адказаў,
правільнымі бываюць толькі пытаньні...

Вялікая здрада

19. Ідэя Адраджэньня.

Незалежнасьць Беларусі была аб'яўленая 25 жніўня 1991 году. Тую пару варта згадваць па днях і нават гадзінах, але падрабязны росьпіс падзеяў аніяк не стасуецца з абраным тут фарматам. Мусім адно заўважыць, што апошнія два-тры гады, якія папярэднічалі зьяўленьню Рэспублікі Беларусь, былі з дня ў дзень роўнавялікімі сьвяту Незалежнасьці.

Усё пачалося, як вядома, з “гарбачоўскай перабудовы”, дакладней, з павальнага і нястомнага чытаньня “прагрэсіўных” газетаў і часопісаў, што паўсталі на тле задэклараванай Гарбачовым свабоды слова.

Некалькі гадоў татальнага і добраахвотнага лікбезу столькі ўсяго перайначылі ў галовах людзей, што яны пакрысе пачалі перасоўвацца з дыскусійных кухняў на вуліцы ды пляцы і тым распачалі пару “вулічнай (ці мітынговай) дэмакратыі”. Ужо ў 1989 годзе даволі часта здаралася, што ў той самы дзень і час, але ў розных месцах Менску адразу роілася

*Заканчэньне.
Пачатак
чытайце
ў №10-11.*

некалькі мітынгаў. Неўзабаве мітынгвая эпідэмія распаўсюдзілася на абласныя цэнтры, а затым і на многія мястэчкі. Адно толькі вёска ня ладзіла палітычных сходаў, аднак гэта не азначала, што вёска не мітынгавала на прызбах, лаўках, за чаркай і за сваркай.

Потым, асабліва пасля першага “Чарнобыльскага шляху”, буйным мітынгам сталі папярэднічаць шматтысячныя шэсьці пад бел-чырвона-белымі сьцягамі. І гэта было файна!

Краіна бурапеніла. Дакладней, бурапеніў увесь еўраазійскі сьвет і мы разам з ім. Антыкамуністычны шал энергетычна быў настолькі магутным, што на сваім шляху амаль вокамгненна (як для гісторыі) трушчыў і зьнішчаў самыя трывалыя палітычныя збудаваньні ды канструкцыі. Але досыць хутка ўвідавочнілася, што сам антыкамунізм ня ёсьць альтэрнатывай камунізму, што гэтую альтэрнатыву яшчэ трэба вынайсьці і сфармуляваць. Тады ў пераможную апазіцыю і была заааптаваная дэмакратыя, чаго, зрэшты, і не выпадала ўнікнуць, бо ў глабальным сэнсе “краіны дэмакратыі” ўжо досыць даўно выступалі ў супраць камуністычнаму блоку і добра прыклялі руку да заняпаду “імперыі зла”.

Таму далей усе палітычныя падзеі будуць разгортвацца амаль выключна ў формах дэмакратычнай атрыбутыкі і рыторыкі. Але – і толькі. Бо сапраўдную палітычную сутву часу выявіць нешта зусім іншае. А менавіта, пад “дымавой завесай” дэмакратычных пераменаў на стратэгічныя пазіцыі высоўваўся нацыяналізм. І хаця ўсе тыя краіны, што наоў аб’яўлялі пра сваю незалежнасьць (ад Венгрыі да Манголіі) ці прагалашвалі яе ўпершыню (як Малдова), сьпяшаліся наперад усяго заявіць пра свой дэмакратычны выбар, аднак насамрэч яны перадусім выбіралі для сябе нацыяналізм і менавіта на ягоным грунце будавалі свае дзяржаўныя ўтварэньні, дзе атрыбуты дэмакратыі выконвалі пераважна адно фармальныя функцыі, альбо і ўвогуле былі ўсяго толькі вітрынай.

А цяпер збочым ад праблемаў татальнага рэваншу нацыяналізму ў адзін з ягоных абсягаў, найбольш істотны для нашай гаворкі. Паперад усяго зьвернем увагу, што тыя дзяржавы, якія сфармаваліся на фрагментах распалага СССР, узялі сабе за аснову *моўна-этнічную* нацыянальную мадэль. Гэтак сталася нават там, дзе этнічна карэннае насельніцтва не пераважала (ці пераважала нязначна) ў агуле насельніцтва краіны. Як і там, дзе ў значнай колькасьці прысутнічалі прадстаўнікі самых розных нацыянальнасьцяў. У першым выпадку перадусім маецца на ўвазе Латвія і Эстонія, у другім – Казахстан.

Чаму так атрымалася, адказаць зусім ня проста. Верагодна адной з прычынаў (хай сабе і не асноўнай), было тое, што за камуністамі тэорыяй нацыяналізму публічна было забаронена займацца, калі такім заняткам не лічыць бязьлітасную прапагандысцкую крытыку нацыяналізму, як такога. Таму для тых лідэраў, якія прыйшлі ў палітыку на “хвалях перабудовы”, бадай нават не да галавы было, што акрамя моўна-этнічнага ёсьць яшчэ нейкія іншыя спосабы нацыянальнага ўладкаваньня. Пэўна, істотную ролю ў гэтым выбары адыграў і той факт, што яшчэ ў першай чвэрці дваццатага стагоддзя многія з будучых савецкіх рэспублік спрабавалі стварыць свае незалежныя дзяржавы ў прасторы “этнаграфічных межаў” і цяпер механічна працягвалі раней запачаткаваную традыцыю. А да ўсяго гэтага, безумоўна, дадалася і тое, што на еўрапейскім кантыненьце гэтая мадэль дасюль застаецца найбольш пашыранай, і калі хоць дзе вядзецца гаворка пра нацыянальную дзяржаву, то амаль заўсёды на ўвазе маецца дзяржава, дзе дамінуе тытульная нацыя з усімі сваімі асноўнымі атрыбутамі (мовай, гісторыяй, традыцыяй, культурай...).

Натуральна, можна і далей расшукваць тыя падставы і прычыны, што паўплывалі на “адзінадушны” выбар, але нам тут істотна іншае, а менавіта, што Беларусь у сваім выбары таксама ўхапілася за агульную тэндэнцыю, нават не парупіўшыся пра сістэмны аналіз уласнага нацыяналістычнага патэнцыялу. Але асноўную гавор-

ку на гэтую тэму мы распачнем крыху пазьней, а пакуль зьвернем увагу на ідэю Адраджэньня, якой і была падрыхтаваная практычная рэалізацыя моўна-этнаграфічнай мадэлі.

Як быццам палягае навідавоку, што ідэя нацыянальнага Адраджэньня (гэтаксама і Народнага фронту) запазычаная ў “прыбалтаў”, якія раней за іншых сталі на сепаратны шлях і шмат чаго пасьпелі ўжо сфармуляваць да таго моманту, калі нацыянальны рух на Беларусі набыў хоць нейкую моц. І гэта сапраўды так было. Разам з тым будзем усьведамляць, што як толькі палітычны акцэнт перастварэньняў перасунуўся з антыкамунізму на этнакультурную традыцыю, то ва ўмовах Беларусі ідэю Адраджэньня нельга было абмінуць незалежна ад таго, існавала яна ўжо недзе, ці яе трэба было вынайсьці самім беларусам. Рэч у тым, што на тую пару супольнымі намаганьнямі камунізму і расейскага нацыяналізму ўсё ўласна нацыянальнае на Беларусі было вынішчана амаль ушчэнт. І таму ў сітуацыі вышэй згаданага выбару не прадачылася іншага выйсьця, акрамя як пачаць інтэнсіўнае і адначасна карпатлівае ўзнаўленьне, адраджэньне, рэканструваньне наўсьцяж зьніклага, каб адсланіць ад сябе пустату абрысамі і пазнакамі былога...

Праўда, апошні мой выраз пра завесу з гістарычных сімулякраў патрабуе ўдакладненьня, бо ён з сёньняшняга досведу, а тады, здаецца, амаль усе былі поўныя веры, што былое можна наноў уцялесніць, узнавіць у статусе рэальна прысутнага, матэрыялізаваць гэтаксама, як у сучасным матэрыялізуецца будучыня. І ўжо пасья таго, як усё гэта здарыцца, адбудзецца – на адноўленым падмурку майстраваць новы Беларускі Дом.

На гэтую справу, справу Адраджэньня разам падхапіліся многія і многія – і з розных бакоў. Тут былі і калектыўныя “ветэраны” нацыянальнага руху (“Майстроўня”, “Талака”, “Бабілон”...), і толькі паўсталыя аб’яднаньні, рухі, партыі (“Тутэйшыя”, “Мартыралог Беларусі”, Таварыства беларускай мовы, Беларускі народны фронт, Беларуская сацыял-дэмакратычная грамада і мноства ўсяго іншага што ў сталіцы, што на правінцыі). Да таго ж яшчэ напярэдадні Незалежнасьці (а тым болей потым), балышыня дзяржаўных СМІ (улучна з тэлебачаньнем) з ахвотай і сімпатыяй стала ўзнаўляць раней забароненыя для публічнай агалоскі падзеі, справы і постаці з неверагодна багатай гісторыі Беларусі. Што ўжо казаць пра незалежніцкія і дэмакратычныя газеты, часопісы, кнігі, суполкі ды супольнасьці, якія, здаецца, толькі тым і займаліся, што бяз стомы гарталі старонкі мінулага, каб увідавочніць наяўнасьць сапраўдных нацыянальных каштоўнасьцяў і сярод іх як найвелькую – самую беларускую нацыю.

Мы ня шмат перабольшым, калі скажам, што ў тую пару заангажаванья Беларусью беларусы пераважна *жылі* не ў сучасным, а ў прамінулым. Постаці Вітаўта, Сапегі, Касьцюшкі... зрабіліся для “сьвядомых” больш блізкімі і больш пазнавальнымі за постаці суседзяў па лесьвічнай пляцоўцы, абравіятура ВКЛ сталася паролем для ўсіх “сваіх”, а вокліч “Жыве Беларусь” – агульнанацыянальным кодам, які адчыняў усе дзьверы ў актуальную культуру і палітыку. З гэтай апантанасьці гісторыяй мы нават трохі пераблыталі эпохі, што мела сур’ёзныя наступствы, бо ў такім кантэксьце архаічная напрыканцы XX стагоддзя ідэя нацыянальна-этнаграфічнай дзяржавы ўспрымалася намі за цалкам рэальную для фармалізацыі ў наяўным.

Як ужо казалася, нацыянальнае рушэньне мела безьліч персанальных і калектыўных суб’ектаў, але досыць хутка наперад усяго (і лічы безальтэрнатыўна) вылучнуўся Беларускі народны фронт. У палітычным лідэрстве Народнага фронту галоўная заслуга, што бяспрэчна, Зянона Пазьняка. Ён, ачоліўшы нацыянальна-дэмакратычны рух, які фармаваўся літаральна на маршы, пасьпяхова скарыстаўся плёнам расейскай перабудовачнай публіцыстыкі, прыбалтыйскіх народных франтоў, заходняй прапаганды і дыпламатыі, інтэлектуальным наробкам і палітычнай энергіяй уласнай дэмакратычнай і ліберальна настроенай інтэлігенцыі. Зянон Пазьняк гэтакім

адмысловым чынам выкруціў тагачасную палітычную сітуацыю на Беларусі, што кожны, хто прагнуў пераменаў, іншага ладу жыцця ці хаця б проста быў незадаволены тым, што мае, хоцькі-няхоцькі мусіў станавіцца пад бел-чырвона-белы сьцяг. БНФ татальна завалодаў палітычнай ініцыятывай. Справа даходзіла да парадаксальнага. Над стотысячным натоўпам рабочых, якія колькі там дзён запар прыходзілі на плошчу Незалежнасці з трывогі за развал Савецкага Саюзу, разгул дэмакратыі і падвышэнне цэнаў, луналі бел-чырвона-белыя сьцягі...

Калі б слова “геній” я быў схільны дастасоўваць хоць да якога палітыка, то наважыўся б прызнаць, што ў тую пару Зянон Пазьняк быў геніяльным палітыкам, бо скарыстаўся з сітуацыі значна больш, чым яна насамрэч мела ў сабе для нацыяналь-дэмакратычнага руху. Але адсюль, з гэтага завышанага сітуацыйнага посьпеху, вымкнулі і будучыя праблемы БНФ, бо рэальна соцыя-культурная сітуацыя на Беларусі ня мела таго патэнцыялу, які мог бы падтрымліваць гэты рух у заяўленым на пачатку маштабе.

Фігура Зянона Пазьняка настолькі значная для той бурапеннай пары (і ці толькі для той?), што я не магу пазбавіцца ад спакусы невялікага расповеду пра ўласную эвалюцыю разуменьня гэтай асобы і стаўленьня да яе.

У кожнага з нас, нацыянальна заангажаваных, быў свой “раман” з Пазьняком. Дарэчы, шмат у каго ён цягнецца і дагэтуль. Таму я тут не выключэнне (хаця мне нават не давялося быць ягоным знаёмцам). І як у кожным рамане, у маім было ўсё: і першае захапленне, і сьляпое каханьне, і нянавісьць, і здрада.

Упершыню я пабачыў Зянона Пазьняка, калі ўскарастаўся на плечы сябра, выдатнага паэта Леаніда Дранько-Майсюка. Было тое ў 1988 годзе на Дзяды каля наўмысна зачыненай брамы на маскоўскія могілкі. Шыхты міліцыянтаў і амапаўцаў з усіх бакоў сьціскалі натоўп будучых нацыяналістаў, каб людзі падушлі самі сябе. Было па-сапраўднаму страшна і карцела як-небудзь уцячы адсюль. Ад страху ды ненавісьці народ выенчваў кагдзе дадзенае Алесем Адамовічам азначэнне Беларусі: Ван-дэ-я, Ван-дэ-я! (Зрэдзьчас гучала і больш зразумелае для ўсіх беларусаў: “Фа-шыс-ты, фа-шыс-ты!..”). І тут скразняком пранеслася: цішэй, цішэй, Пазьняк гаворыць... Тады я і папрасіўся ў сябра залезці яму на плечы, каб пабачыць чалавека, які, толькі што вырваўшыся з міліцэйскага палону, ня ўцёк да хаты, а добрахоць вярнуўся ў самую гушчыню скрай небяспечных яму падзеяў...

У нейкі момант народ ўсё-ткі прарваў шчыльную аблогу разьятраных супрацівам праваахоўнікаў парадку. Пакуль мы з сябрам азіраліся на волі, ушчыльную прабег падлетак і паведаміў шэптам: “Ідзем на Курапаты”.

Калона недзе з двух тысячаў чалавек выцягнулася па прасёлку ўзбоч кальцавой дарогі, а на самой кальцавой сінхронна і роўнавяліка рухалася калона з машынаў, дзе былі і закратаваныя вязьніцы на колах, і “вадамёты”, і аўтобусы, бітма набітыя міліцыянтамі, амапаўцамі, вайскоўцамі.

Досыць хутка кіраўніцтва карнай аперацыяй напэўна пераканалася, што людзі ідуць на Курапаты – і тады механізаваная калона набрала хуткасць ды знікла, каб перагардзіць дарогу “нефармалам” (пакуль яшчэ гэтак называлі будучых “бэ-нэафаўцаў” і нацыяналістаў) на падыходзе да месца схарону ахвяраў сталінскага тэрору... І тут Пазьняк, акрамя мужнасці, прадэманстраваў і не абы-якія якасці стратэга. На першай высьпе ён запыніў людзей, папрасіў сабрацца гуртам, апусьціцца ўпрысядкі (каб было добра відаць выступоўцаў) і спакойна правесці мітынг.

Чырвонае сонца хілілася долу. З чыстага сіняга неба зрэдзьчас зьяталі сьняжынкi. Стаяла напятая цішыня. Сьвет зьнерухомеў і ў гэтым нерухомым сьвеце на голай высьпе прысела сьціжма людзей слухала Пазьняка, які ўзвышаўся над усімі, як помнік самому сабе.

Мы быццам вярнуліся ў біблейную пару, — падумалася мне. — Гэта не Пазьняк, а прарок Майсей заклікае народ Ізраілю пабрацца з мужаўсяцю...

Але хутка мне ўжо было не да містычных аналогіяў, бо раптам здалёк пачуўся мерны тупат. Я азірнуўся — зверху на нас рухалася чорная сьцяна (суцэльны чорны акрас карнікаў быў ад сьвятла нізкага сонца насупраць). І тады мной апанавала відушча — у адначасе я зразумеў, што пакуль мы не раструшчым гэтую чорную сьцяну ў друз і пыл, датуль ня мецьмем людскага жыцця.

Сьцяна наблізілася ўшчыльную і пачала ссоўваць народ з вышы. Пазьняк заклікаў да спакою, аднак шмат хто запанікаваў і кінуўся бегчы ў бок падлеску на ўзбоч кальцавой дарогі.

Яшчэ ніхто не дабег, як з кустоўя выскачылі вайскоўцы (і калі яны пасьпелі туды схаватца?) ды пачалі біць і валіць уцекачоў на падмерзлую глебу (і жанчынаў — на маіх вачах)...

Потым, калі супраціў уладам выявіцца сістэмна і ўцякаць ад амапаўскіх дручкоў станецца гэтаксама звыкла, як хавацца ад дажджу, той уласны страх і тое захапленне мужаўсяцю іншага будуць падавацца трохі наўнымі... Але тое будзе потым, калі шмат чаго перайначыцца і ў самім часе, і ў кожным з нас.

Перамены ў маім стаўленьні да Зянона Пазьняка высьпявалі спакваля. Спачатку не на добры лад уразіла, што падчас сваіх публічных прамоваў ён зашмат “акцэртаваў”, раз-пораз карыстаючыся рытарычнымі прыёмамі, вынайзенымі схаластамі яшчэ ў антычнай Грэцыі. (З гэтага атрымлівалася, што Пазьняк казаў праўду так, быццам хлусіў, а ягоны апанент Лукашэнка, які пра рыторыку нічога ня ведаў, хлусіў так, быццам казаў праўду). Пазьней пачалі засмучаць сваёй прымітыўнасьцю і аднастайнасьцю ня вартыя палітыка нацыянальнага маштабу антыкамунізм і антырасейскасьць. А яшчэ праз нейкі час сфармавалася разуменьне, што ўзурпацыя Пазьняком (праз БНФ) нацыянальнай ідэі нясе пагрозу самой нацыянальнай ідэі, аб чым сьведчыла хаця б тое, што ў “народзе” ўжо неўзабаве пасля афармленьня шырокага нацыянальнага руху бел-чырвона-белы сьцяг, Пагоню і нават самую беларускую мову пачалі называць “бэнэафаўскімі”...

У майго любімага барда Віктара Шалкевіча ёсьць вядомая песьня “Таварыш Сапега” — там Лукашэнку ноччу трызьніцца “злавешчая цень Пазьняка”. Дык вось, аднойчы настаў момант, калі я з усёй вострынёй адчуў, што “злавешчая цень Пазьняка” навісла ня столькі над Лукашэнкам, колькі над усёй Беларуссю, і найперш — над Беларуссю нацыянальнай.

Гэтай жорсткай метафарай я ня маю намеру ні пакрыўдзіць, ні абразіць, ні, тым болей, прынізіць Зянона Пазьняка і яго выключную ролю ў фармаваньні сучаснага нацыянальнага дыскурсу. Пэўна, з глыбокай павагі да яго (хаця і не пазбаўленай антаганізму да некаторых з тых метадаў і мэтаў, якіх ён упарта трымаецца па сёньня), я не павінен быў карыстацца гэтай метафарай, прынамсі, публічна. І ня надта хачу гэтага рабіць. Аднак я змусіў сябе, бо ў гэтым перакуленым паэтычным тропе мне выразна чуюцца непадманная характарыстыка сітуацыі...

І апошняе, што да “праблемы Пазьняка”. Я зусім ня містык і трансэндэнтныя аргументы ды высновы не з майго арсеналу. Але тут я гатовы схібіць перад сабой, каб заўважыць, што як гісторыя віду той ці іншай папуляцыі, так і гісторыя папуляцыі палітыкаў, аднолькава падвойвае (ці шматкроць павялічвае) від дзеля запасу трывучасьці на выпадак самых розных абставінаў. Так было і ў нашай сітуацыі. Для эпохі радыкальнага пералому на Беларусі гісторыя падрыхтавала двух кангеніяльных палітыкаў: Зянона Пазьняка і Аляксандра Лукашэнку. Калі б Беларусь (як Латвія ці Эстонія) у пераважнай сваёй балышыні выявіла схільнасьць да нацыяналізму, то ўладу ў краіне ачоліў бы Зянон Пазьняк. Пры іншай хадзе падзеяў (пры шырокім астракізме моўна-этнаграфічнай мадэлі дзяржаўнага ўладкаваньня) у запасе чакаў (ня лішне доўга) Аляксандр Лукашэнка. Але і ў першым, і ў другім

выпадку мы, у канцэптуальным плане, мелі б прыкладна адно і тое самае. Хіба толькі цяперашнія героі ўлады памяняліся б месцамі з цяперашнімі яе ахвярамі.

Згадаўшы Зянона Пазьняка, ніяк не выпадае абмінуць хоць якім слоўкам ягонае alter ego – Аляксандра Лукашэнку, першага прэзідэнта Рэспублікі Беларусь. Неяк, калі адзін і другі былі яшчэ толькі дэпутатамі Вярхоўнага Савету і ня надта варагавалі міжсобку, пры абмеркаваньні нейкай канцэптуальнай праграмы, зачытанай Пазьняком, Лукашэнка з трыбуны заявіў, што гэта выдатная праграма, але для яе патрэбны зусім іншы народ.

Цалкам слухна казаў будучы прэзідэнт. Усе праграмы нацыянал-дэмакратаў мелі за адрасата хутчэй іншапланецянаў, чым паспалітых беларусаў, якія ў сваёй большыні не жадалі ніякіх радыкальных пераменаў, акрамя хіба адной – памяняць вэрхал і рэзрух, якія з “развалам Саюзу” запанавалі ва ўсіх сферах жыцьця, на тыя стабільнасьць і пэўнасьць, што яны зазналі раней.

Кардынальная розьніца паміж Пазьняком і Лукашэнкам палягала на тым, што Пазьняк прапаноўваў беларусам тое, чаго яны ніколі яшчэ ня мелі, а Лукашэнка абяцаў вярнуць тое, што яны ўжо мелі і што ў насталым бязладдзі выдавала на сапраўднае шчасьце.

Натуральна, абачлівыя да цацанак-абяцанак беларусы ўхапіліся за сініцу і абралі Аляксандра Лукашэнку на ўладу*.

20. Мова (Знак бяды).

Калі ў мяне атрымлівалася завітаць у мястэчка Сьвіслач, дзе я нарадзіўся і аста-леў, то нябожчык бацька зазвычай сустракаў мяне словамі: “Беларус прыехаў”. Ён не казаў: “сын”, “пісьменьнік”, “мянчук”, урэшце – “валацуга”. Усё астатняе не было для яго вартай увагі адметнасьцю, раўнуючы з тым, што я — “беларус”.

З гэтага вітаньня я трохі злаваўся і часам мне карцела запытацца:

— А вы што, бацька, з неба зваліліся? Ці ж не такі вы самы беларус, як і я?

Але не пытаўся, паколькі разумеў: бацька мае рацыю. Бо з даўніх даўён так павялося, што азначэньне “беларус” у нас найперш адсылае да экзистэнцыйнага выбару чалавека, яго ідэалагічнай заангажаванасьці, палітычнай залежнасьці,

* Амаль пра тое самае кажа і Васіль Быкаў у кнізе ўспамінаў “Доўгая дарога да дому”: “Беларускі народ у сваёй масе напрыканцы XX стагоддзя меў клопат ня так з праблемай адраджэньня, як з праблемай выжываньня. Хоць як-небудзь, хоць з балышавіцкім рылам, але каб не ператварыцца ў мерцвяка, што ўвогуле было рэальна. Па сутнасьці ішоў працэс паміраньня (ва ўсіх сэнсах), і важна было клапаціцца, як затрымацца на краю пагібелі, а ня дбаць пра колішнюю веліч часоў Вялікага Княства Літоўскага. Народ тое адчуў інстынктыўна і таму на першых прэзідэнцкіх выбарах у масе сваёй не пайшоў за Пазьняком і Беларускамі народнымі фронтам з іх віртуальным нацыянал-дэмакратызмам, архаізацыяй і без таго ня надта палагоджанай мовы, чым сталася, на думку некаторых, вяртаньне да граматыкі Тарашкевіча. З часоў Тарашкевіча шмат што зьмянілася ў сьвеце, у тым ліку і ў беларускай мове, з чым прагматычнаму палітыку немагчыма было не лічыцца. Народ пайшоў за жорсткім, напірыстым, прагматычным дырэктарам саўгасу, ідэі якога былі простыя, як мычэньне каровы і зразумельныя да рэшты.

Без увагі да нацыянальных прынцыпаў Лукашэнка кінуўся да Расеі, найперш каб выбіць адтуль асабістую падтрымку, а таксама хлеб, бензін, газ, без якіх немагчыма было ня толькі “адраджацца”, але і перажыць зіму да вясны. Вядома ж, разумнейшыя адчувалі, што ён адбіраў у Беларусі суверэнэтэт, будучыню і пазбаўляў дэмакратыі. Але што карысьці з дэмакратыі, калі плакалі галодныя дзеці? Несумненна, будучы дэмакратамі, лідэры БНФ не зразумелі, што дэмакратыя – гэта не справядлівасьць, а арыфметыка, што нацыянальную будучыню цяпер вырашаюць лічбы, а не ідэі, якія б разумныя яны ні былі.

Пра высокія нацыянальныя ідэі мусіла дбаць нацыянальная эліта, нацыя ж дбала пра элементарную мэту – выжыць. Дужа сумніўна, што тае мэты мог дасягнуць нацыяналіст Пазьняк, затое дамагчыся яе абяцаў прагматык Лукашэнка. Тое, што ягоныя метады па сутнасьці дэмагагічныя, тады мала хто ведаў”.

свядома абранай мовы і з гэтага – да адметнага спосабу мыслення і ладу жыцця, а толькі потым да нацыянальнай кадыфікацыі, якая сама з сябе ні пра што ня кажа.

Быць беларусам на Беларусі – гэта выключыць сябе з нормы і паўз уласную хэнь быць для некага месіянерам новай веры, для кагосьці варожым прыблудам, а для ўсіх астатніх – ат такім сабе блазнам. Нават сам зварот да беларускага слова на Беларусі ёсьць ні чым іншым, як грамадзянскім учынкам (і яшчэ – эстэтычным актам).

Ва ўсім сьвеце чалавек, размаўляючы на роднай мове, проста размаўляе. У нас зусім інакш. Кожны раз, калі на людзях мы прамаўляем па-беларуску, то ня проста сумовімся, а як бы ладзім грамадзянскую акцыю ці мастацкі перформанс, паколькі ўвага ўсіх, хто выпадкова апынуўся побач, адразу засяроджваецца на нечаканым дзіве. Таму зусім ня выключана, што ў нейкую, магчыма і не зусім аддаленую пару, каб размаўляць па-беларуску на людзях, трэба будзе браць дазвол у гарадскіх уладаў з аднакай месца і часу, як сёння патрабуецца “заяўка” на палітычны пікет ці аматарскі канцэрт на вуліцы.

Уласна, быць беларусам – гэта штодня выконваць ролю беларуса ў бясконцым сьпектаклі без пачатку і канца... Гэта жыць і памерці на сцэне з родным словам на вусях. Але і па сьмерці твая месіянерская доля ня мусіць быць перапыненая і на помніку тваё імя і прозьвішча абавязкова напішуць на матчынай мове.

Зыходзячы з гэткай сітуацыі, якая панавала спрэс на пачатку дзевяностых, паўсталы з “перабудовы” нацыянал-дэмакратычны рух наперад усяго высунуў праблему мовы. Зрэшты, гэта выглядала цалкам натуральным яшчэ і таму, што першыя ідэолагі Адраджэньня за аснову нацыянальнага ўладкаваньня абралі “моўна-этнаграфічную” канцэпцыю, згодна з якой без вырашэньня праблемы мовы не вырашалася нічога ўвогуле...

Даўно ў прамінулым засталася “беларусізацыя” 20-30-х гадоў XX стагоддзя, калі абеларушчваньне сацыяльна прывілеяваных слаёў краю было актуальнай дзяржаўнай палітыкай (сацыяльны под тады яшчэ сам па сабе быў стыхійна беларускім).

Тая “беларусізацыя” скончылася жажлівымі рэпрэсіямі над усімі героямі гэтай маштабнай акцыі, але татальна вынішчыць яе плён атрымалася толькі ў 60-70-я гады, калі пад аблудай глабальнай інтэрнацыяналізацыі адбывалася сістэмная і метадычная русіфікацыя нацыянальных рэспублік.

З шалёнай інтэнсіўнасьцю (маўляў, бацькі просяць) беларускамоўныя школы іначыліся на расейскую мову навучаньня, тое самае рабілася ў вучэльнях, тэхнікумах, ВНУ, справаходстве, тапаніміцы, газетах, масавай культуры – спрэс, за выключэньнем літаратуры.

Між іншым, у тую пару рэспублікай кіраваў Пётр Машэраў. Натуральна, за сваё шчыраваньне ён атрымаў ухвалу ад маскоўскіх уладаў. Але ня толькі – ад уласнага народу таксама. Першая ўхвала цалкам зразумелая, а вось усенародная любоў беларусаў да таго, хто актыўна прычыніўся да справы сістэмнага вынішчэньня беларушчыны, выглядае нейкім недарэчным парадоксам. Аднак насамрэч нічога парадаксальнага тут няма, хаця абьякавае, а падчас нават і варожае стаўленьне беларусаў да ўласнай мовы, не перастаўляе здзіўляць каго заўгодна.

Каб адказаць на пытаньне, чаму так сталася, чаму беларусы за камуністамі, у адрозьненьне, скажам, ад грузінаў не рабілі ніякіх захадаў у абарону роднага слова, мы мусім згадаць, дзе і ў які час сфармавалася ўжо ўласна беларуская мова, а менавіта пару “нічыянага мораку” (XVIII – канец XIX стагоддзяў), калі пазбаўленая каналаў улады і кніжнай (высокай) культуры, беларуская вёска самахоць напрацоўвала сабе лінгвістычны канон, з якога потым вымкне і літаратурная мова.

Але для нашай аналітыкі істотны не лінгвістычны момант, а сацыяльны. Таму найперш зьвернем увагу, што беларуская мова (у адрозьненьне ад старабеларускай) паўстала і доўгі час функцыянавала выключна як плебейская мова сацыяльнага нізу.

На ёй размаўлялі адно тэя паспалітэя (вяскоўцы, жыхары апошніх ускраінаў, мястэчак і гарадоў), што жылі з мазаля і былі цалкам адлучаны ад хоць якіх выгодаў прывілеяванага жыцця больш заможных групаў і класаў. З чаго кожны асобны выпадак падвышэння сацыяльнага статусу селяніна ці наёмнага працаўніка перадусім патрабаваў замены ўласнай мовы на нейкую іншую. Адсюль і быў сфармаваны сацыяльны стэрэатып беларускай мовы як таго, што ў кожным разе трэба пераадолець (адрачыся), калі ты жадаеш сабе лепшай долі. І гэты стэрэатып ня быў ідэалагічным сімулякрам – ён з дня ў дзень фармаваўся зусім канкрэтнымі праявамі штодзённага жыцця...

Пасля васьмага класу бацькі выправілі мяне з мястэчка ў няблізкі сьвет – паступаць у тэхнічную вучэльню аж пад Маскву. Праз два тыдні я вярнуўся да хаты без студэнцкага білета, але з неблагой расейскай гаворкай (на тую пару я ўжо ад пуза быў наеты расейскай літаратурай і ў расейскамоўным асяродку мая лінгвістычная інверсія адбылася без аніякіх высілкаў з майго боку). На бацькаўшчыне я хутчэй па інерцыі, хаця і не бяз пэўнага форсу, нейкі час працягваў размаўляць па-расейску. Ах, з якім захапленьнем і зайдрасьцю глядзелі на мяне сябрукі, якой глыбокай і шчаслівай радасьцю сьвяціліся вочы бацькоў, калі яны слухалі маё “оканьё”. І толькі праз шмат гадоў, ужо ў пару “перабудовы”, неяк згадаўшы тую сітуацыю, я зразумеў: прычынай захаплення і зайдрасьці былі зусім не мае лінгвістычныя здольнасьці, а здавён сфармаванае ўсьведамленьне, што ў чалавека, які лёгка развітваецца са сваёй мовай і гэтаксама лёгка набывае іншую, ужо ж, напэўна, ёсьць варыянты лепшай, за беларускую, долі...

Дарэчы, мая маці сталася самай прывілеяванай *партніхай* мястэчка ня толькі з сваіх прафесійных здольнасьцяў, але і з лінгвістычных. Паколькі ўсё мясцовае начальства было з прысланых сюды пасля вайны расейцаў (ці добра абруселых беларусаў), то яна хуценька засвоіла расейскую мову і тым самым прыгарнула да сябе найбольш заможную кліентуру.

Адным словам, для ўжо ўласна беларусаў тутэйшая мова ад самага пачатку была тым ганебным, зьневажальным таўром, якое кожны мусіў вытравіць (ці хаця б старанна прыхаваць), калі жадаў падвысіць свой сацыяльны статус.

Але гэтая сітуацыя для беларускай мовы, як пакажа час, была яшчэ ня з самых горшых. Горшае мову чакала наперадзе, калі ў першай палове ХХ стагоддзя беларуская нацыянальная ідэя пацярпела шэраг глабальных паразаў (апошняю – у трыццатых гадах), пасля чаго яе актыўных носьбітаў пачалі татальна рэпрэсаваць і вынішчаць. (Прыкладам, да апошняга чалавека быў зьнішчаны ўвесь даваенны мовазнаўчы атрад рэспублікі, які працаваў над пяцітомным “Тлумачальным слоўнікам беларускай мовы” – у жывых застаўся толькі адзін тэхнічны работнік). Менавіта тады беларуская мова, якая раней была толькі знакам сацыяльнага аўтсайдэрства, сталася для калектыўнай беларускай сьвядомасьці яшчэ і *знакам бяды*. Бяды рэальнай, блізкай, сьмяротнай для кожнага публічнага адэпта роднай мовы. У самым лепшым выпадку зацятых карыстальнікаў матчынага слова чакалі занябанасьць і нішчымніца, у горшым – эміграцыя, Сібір ці Курапаты (як закатаваных там тысячаў “нацдэмаў”).

А цяпер мы можам вярнуцца да “феномену” партызанскага кіраўніка “партызанскай рэспублікі”. Пётр Машэраў стаўся нацыянальным героем з розных падставаў, але яшчэ (а, можа, і перадусім) таму, што лакалізаваўшы нацыянальнае красамоўства вузкім пісьменьніцкім асяродкам, ён насамрэч загнаў у рэзервацыю не беларускую мову, а *беларускую бяду*, якая палягала на гэтай мове. І калі Старшыня Вярхоўнага Савету Рэспублікі Беларусь Станіслаў Шушкевіч паспрабаваў вызваліць мову з рэзервацыі, яго хуценька адлучылі ад ганаровай пасады. Паспаліты беларус калі ня розумам ведаў, то нутром прадчуваў, што як толькі кіраўнік

беларускай дзяржавы пачне размаўляць на мове бяды, то неўзабаве ўсёй краінай гора не абярэшы.

Праўда, на пачатку 90-х, з прычыны краху рэпрэсіўнай імперыі, страх перад беларускай мовай, як падставай жорсткіх і татальных рэпрэсіяў, на нейкі момант зьмінімаваўся, што і стварыла ўмовы для разгортваньня шырокага адраджэнскага руху і нават легалізацыі беларускай мовы ў якасьці адзінай дзяржаўнай. Але як неўзабаве высветлілася, гэта быў не сістэмны, а толькі сітуацыйны пералом. Бо вельмі хутка сьвядомыя носьбіты беларускага слова зноў зазнаюць здавён звыклых рэпрэсіі, ганьбу, эміграцыю – і сваімі драматычнымі лёсамі адновяць калектыўны страх перад беларускай мовай, як *мовай бяды*.

Будзем карэктнымі, цяпер сітуацыя значна розьнілася ад ранейшай, прынамсі, за мову ўжо не катавалі, а тым болей не растрэльвалі на *жсоўтым пясочку*. Аднак за выняткам скрайнасьцяў, сутнасна нічога не зьмянілася. З аднаго боку, насцьцярожа нае стаўленьне да мовы паспалітых масаў і Улады, з другога – самаахвярнае служэньне роднаму слову тых, хто сэрцам адгукнуўся на яго змораны покліч. Дарэчы, апошнія зазвычай сьвята вераць, што як толькі адэпты беларушчыны атрымаюць уладу, то матчына мова вельмі хутка запануе на абшарах нашага краю. Але калі думаць ня сэрцам, а галавой (як яно быццам і належыць), то давядзецца прызнаць, што такога, бадай, ніколі ня будзе. І зрэпрэсаваная генетычным страхам калектыўная памяць тут ужо не асноўная з прычынаў.

Дзеля абгрунтаваньня гэтай маркотнай тэзы, давайце зьвернемся да тыпалагічна блізкай нам па многіх параметрах Ірландыі. Вось ужо болей як дзевяноста гадоў ля ўлады там знаходзяцца радыкальныя нацыяналісты, а ірландская мова за гэты час у краіне ня толькі не запанавала, а наадварот – вымарнела ў нішто. І прычыны таму навідавоку – функцыянальныя магчымасьці нацыянальнай мовы, раўнуючы з ангельскай, былі непараўнальна зьніжаныя ўжо ў пару вызвольных перамогаў ірландцаў і таму ў справе штгодзённага жыцьцяладу яна ня вытрымала канкурэнцыі з сваёй магутнай суседкай-заваёўніцай...

Калі мова сістэмна зьніжае ўзровень дабрабыту масавага шарагоўца – у гэтай мовы няма перспектывы, прынамсі, гарантаванай.

На праблемнае пытаньне: мова ці каўбаса, звычайны шараговец цалкам слухна адказвае – каўбаса. Бо мова створаная дзеля жыцьця, а не наадварот. І калі нейкая мова не паліпае жыцьцё чалавека, то навошта яму такая мова? І ўсе самыя палымныя і пераканаўчыя аргументы рамантыкаў ад нацыяналізму будуць заставацца для паспалітага чалавека пустой балбатнёй, калі з мовы нельга жыць – і жыць добра.

Сітуацыю з паўсюдным адраджэньнем беларускай мовы ўскладняе той факт, што сёньня чалавецтва на злом галавы кінулася ў глабалізацыю, якая канцэптуальна мяняе ролі і значэньні нацыянальных моваў у камунікатыўным алгарытме сучаснага жыцьця – натуральна не на іхнюю карысьць. Тут даволі праблемаў і для моваў-лідэраў, а што тады казаць пра мовы-аўтсайдэры, асабліва пра тыя, у якіх сацыяльная функцыянальнасьць непараўна зьніжаная адносна іх унутраных патрэбаў дзеля самагенерацыі.

На гэтым кароткі экскурс у сітуацыю беларускай мовы можна было б і запыніць, каб не муляла яшчэ адна, фармальна быццам лакальная праблема, але якая даўно перарасла свой натуральны вымер і цяпер як нейкая пачвара знутры, выгрызае і без таго здрабнелае данельга цела беларускай мовы... Я маю на ўвазе зацятае супрацьстаяньне двух граматыкаў: “гарашкевіцы” і “наркомаўкі” ці, інакш, — “*класічнай*” і “*нармальнай*”.

У 1918 годзе Браніслаў Тарашкевіч у “Беларускай граматыцы для школ” упершыню сфармуляваў правапісныя нормы літаратурнай беларускай мовы. Натуральна, персанальны граматычны канон, хай сабе змайстраваны безумоўна таленавітым філолагам, шмат у каго выклікаў шэраг пытаньняў і прэчаньняў, тым болей, што

Тарашкевіч у сваіх падыходах пераважна абпіраўся на маўленьне віленска-ашмянскага рэгіёну. Таму, калі ў 20-я гады пачалася татальная “беларусізацыя” ўсяго беларускага абшару, то зусім заканамерна паўстала пытаньне аб рэформе правапісу. Дарэчы, і сам аўтар “граматыкі” не адмаўляў гэтай патрэбы. У прадмове да пашыранага і перапрацаванага выданьня 1929 году ён пісаў, што “сам цяпер бачыць дужа выразна цэлую чараду яшчэ спрэчных пытаньняў (у аканьні, у правапісе чужаземных словаў і інш.), бачыць патрэбу і магчымасьць спрашчэньня правапісу, але не бярэцца праводзіць якія-кольвечы паважнейшыя зьмены такім індывідуальна-партызанскім спосабам, накідаючы свой праект праз падручнік. Гэта павяло б толькі да шкоднага хаосу. Бо тутака посьпех, запраўды, можа быць людзям на сьмех. Горш за тое: непавязаныя паасобныя зьмены на лепшае “могучь заграмазьдзіць і загарадзіць дарогу да запраўды добрай рэформы”.

У 1926 годзе на міжнароднай канферэнцыі ў Менску (з удзелам самога Макса Фасмэра) быў зацьверджаны новы правапіс.

Дарэчы, падчас папярэдніх абмеркаваньняў і падрыхтоўкі канферэнцыі Якуб Колас і Язэп Лёсік, сярод іншага, прапанавалі скасаваць мяккі знак паміж звычайнымі ва ўсіх пазіцыях. Супраць гэтага актыўна выступілі Янка Купала і Вацлаў Ластоўскі.

Прыняты варыянт правапісу мала каго задаволіў, і ягоная дапрацоўка цягнулася да 1930 году, калі быў падрыхтаваны наступны праект, які, па сутнасьці, і лёг у аснову “сумна знакамітай” правапіснай рэформы 1933 году. Нядобрая слава гэтай падзеі наўпрост зьвязаная з палітычным гвалтам над “нацдэмамі”, які ў тую пару ўжо ўвабраўся ў сілу і паўплываў на некаторыя пазіцыі рэформы, заклаўшы ў правапіс тэндэнцыі да русіфікацыі беларускай мовы. З гэтага надалей *палітычная складовая* рэформы сталася дамінуючай у выбары варыянту правапісу як у вольнай ад балышавікоў Заходняй Беларусі, так і пазьней у паваяванай эміграцыі. Тут падыход быў гранічна просты: абы ня як у балышавікоў, – і з гэтакім падыходам мусілі зьмірыцца і тыя, што раней самахоць падтрымлівалі прапанову Коласа ды Лёсіка, і тыя, што да нямецкай акупацыі (якая для многіх скончылася эміграцыяй) пасьпелі прызвычаіцца да “балышавіцкай” рэформы і нават зацаніць яе мэтазгоднасьць у канцэптуальным плане. Ускосна гэтую “канцэптуальную мэтазгоднасьць” падтрымаў і Янка Купала: “Стары правапіс, у якім ня мала было засьмечанасьці, нацдэмаўскай “самабытнай” архаічнасьці, трымаў беларускую мову ў палоне правінцыяналізму, у рамках нацыяналістычнай абмежаванасьці”. Паперадзе было ўжытае азначэньне “ускосна”, хаця цытаваны гэкт наўпрост адмаўляе старому правапісу ў хоць якіх вартасьнях, але не забудземся, што Янка Купала ствараў свой допіс пад ідэалагічным прымусам, за што выразна сьведчыць зьневажальная лексіка. Аднак жа ніхто не замінаў Янку Купалу ў ганьбаваньні “нацдэмаўшчыны” зрабіць акцэнт на чым заўгодна іншым, а не на *засьмечанасьці*, “самабытнай” архаічнасьці ды *правінцыяналізме*.

На мой погляд, правапісная рэформа 1933 году, за выняткам палітычна абумоўленых дурноцьцяў (часткова скасаваных у 1957 годзе з ініцыятывы Якуба Коласа), і нават нягледзячы на закладзеную ў ёй тэндэнцыю да русіфікацыі, плённа мадэрнізавала беларускую мову, надала ёй дынамізму, так неабходнага ў пару індустрыялізацыі ды урбанізацыі і годна падрыхтавала яе да “выбуху камунікацыяў”. Зразумела, не абышлося і без не малых стратаў. Асабіста мне найбольш шкада пэўнай метафізічнасьці, нейкай цьмянай трансэндэнтнасьці, якія захоўваў у беларускай мове правапіс Тарашкевіча і тым самым абяцаў іх будучае разгортваньне ў актуальных рэфлексіях. Але ж галоўная задача літаратурнай мовы – быць прыстасаванай да жыцьця, а не да рэфлексаваньня над жыцьцём. І такой яна сталася праз рэформу. І ўжо на гэтай мове была створаная вялікая беларуская літаратура... Дарэчы ці не з *засьмечанасьці*, “самабытнай” архаічнасьці ды *правінцыялізму* “тарашкевіцы” па-

ходзіць той, асабіста для мяне вельмі дзіўны факт, што ні ў Заходняй Беларусі за палякамі, ні на пасьяваеннай эміграцыі як у літаратуры, так і ў мысленні нічога асабліва вартага, за асобнымі выняткамі, не было здзейснена. І гэта пры тым, што нашыя эмігранты ўжо ня мелі над сабой ні рэпрэсіяў, ні цензуры і да таго ж многія з іх знаходзіліся ў цэнтрах сусветных эстэтычных ды інтэлектуальных інавацыяў, гэта значыць наўпрост маглі пераймацца дынамікай мастацкага і мысліўнага рухаў. Аднак нічога падобнага не адбылося – у сваёй абсалютна пераважнай большыні тэсты эмігрантаў так і засталіся ў палоне глыбока перыферыйнай беларускай местачковасці, да таго ж заніжанай архаікай адраджэнскай ідэалогіі, як абавязкова атрыбу, што літаратурнага, што філасофскага твору.

Ужо ж, напэўна, прычыны ўдзірванелай правінцыйнасці творчага сегменту беларускай эміграцыі палягаюць ня толькі ў абсягу праблемы “тарашкевіцы”, але мы гэтую надзвычай цікавую тэму пакінем дзеля адмысловага тэксту, а тут вернемся ў дзевяностыя гады XX стагоддзя, калі на хвалі антыкамунізму паўстала ідэя звароту да рэпрэсаванага большавікамі (рэформа 1933 году) правапісу.

Як на тую пару, дык нічога нахабнага ў гэткай прапанове не было, бо то быў час “перабудовы”, калі ўсё зробленае за камуністамі бралася пад радыкальны сумнеў, адмаўлялася і перайначвалася, каб вярнуцца да “сітуацыі каранёў”, яшчэ не скалечаных большавіцкай ідэалогіяй. І хаця адэпты “тарашкевіцы” апелявалі да зусім не надуманых фанетычных стратаў мовы з прычыны скасавання напіснога мяккага знаку паміж зычнымі (і шэрагу іншых стратаў ды скажэньняў), але насамрэч контррэформацыя ў правапісе спадысподу рухалася (як у выпадку з Заходняй Беларуссю пад Польшчай ці паваеннай эміграцыяй) палітычным выбарам, гэта значыць – абы ня як за большавікамі.

Тыпалагічна падобныя моўныя праблемы былі паўсталі і ў шэрагу многіх дзяржаваў, створаных на подзе распушанага СССР, але там яны пазнікалі разам “з пенай на хвалях перабудовы”, а ў Беларусі засталіся. І перараслі з філалагічных у палітычныя.

Гэтак сталася найперш таму, што з “перабудовы” ў айчынную палітыку патрапіла ладная сыжма энергічных філолагаў, падмацаваная літаратарамі, журналістамі і проста гуманітарыямі, для якіх лінгвістычныя праблемы выявіліся таксама не чужымі. Але ў адрозьненне ад іншых краінаў, дзе падобнага тыпу палітыкі хутка вышпетыліся з палітычнага жыцця, у нас яны (верагодна, з прычыны задоўжанай папулярнасці “моўна-этнаграфічнай” ідэалагемы) затрымаліся на ладны кавалак часу. Адсюль мовазнаўчыя праблемы, як натуральна актуальныя для палітыкаў-філолагаў, праз апазіцыйныя СМІ, суполкі і супольнасці перараслі ў палітычныя. І хаця для большыні шараговых валанцёраў апазіцыі і з унармаванай беларускай мовай хапала праблемаў, яны мусілі засвойваць “тарашкевіцу”, каб забяспечыць сябе радыкальнай апазіцыйнасцю. Больш за тое, у пару пад’ёму нацыяналь-дэмакратычнага руху, завабленыя паноўнай модай на адраджэньне чаго заўгодна, да “тарашкевіцы” пачалі хіліцца і шэраг дзяржаўных выданняў (“Бярозка”, “Мастацтва”, “Культура”...). Здавалася, яшчэ трохі і “тарашкевіца” пераможа “наркомаўку” ды запануе спрэс.

Не запанавала – бо была спароджаная не патрэбамі соцыуму, а пэўнай палітычнай сітуацыяй. І як толькі сітуацыя перамянілася, палітыкі-філолагі, са сваімі філалагічнымі праблемамі апынуліся на самым ускрайку грамадскага жыцця. Праўда, нельга сказаць, што там жа апынулася і “тарашкевіца”. За немалы час актуальнага дамінавання апазіцыйнасці, праз яе на беларушчыну наварнулася некалькі генерацыяў маладых людзей, якія ў горадзе іншай роднай мовы, акрамя як арганізаванай правапісам Тарашкевіча, ужо ня ведалі (найперш – ня чулі). Для іх гэткая беларуская мова – адзіна правільная, тым болей, што ідэалагі адраджэньня не ленаваліся раз-пораз падкрэсьліваць ейную “ісцінную сапраўднасьць”, нагад-

ваючы пра рэпрэсаваную сутву “наркомаўкі”, яе зрусіфікаванасць, засаветава-насьць і да т.п.

Мне няцяжка зразумець пазіцыю заангажаваных “тарашкевіцаў” філолагаў як філолагаў (і нават часткова пагадзіцца з ёй ў дыскурсе ўласна філалогіі), але я не магу зразумець палітыкаў-філолагаў, якія надзвычай вострую і складаную сапраўды *палітычную* праблему беларускай мовы, як вялікага цэлага, разрабілі, ускладнілі ды заблыталі сваімі філалагічнымі капрызамі і прыхамацамі.

У сітуацыі, калі мовай апанавала амаль безнадзейная крыза, і калі адзіным рацыянальным крокам была апеяльцыя да грамадства на той беларускай мове, якую яно хоць трохі ведала з школьных падручнікаў, кніг Караткевіча і Быкава, праграмаў радзё і тэлебачання, дадаткова ўскладняць праблему мовы яе канцэптуальнай контррэформай, хоць трохі ўцямнай адно філалагічна адукаванаму чалавеку – да гэтага хіба толькі запяты вораг беларушчыны мог дадумацца.

Адчайная спроба ўнармаваньня ў шырокай грамадскай сьвядомасьці “тарашкевіцы” паставіла крыж на пашырэнні беларускай мовы праз апазіцыйныя нацыяналь-дэмакратычныя выданьні (у дзяржаўных выданьнях “тарашкевіцу” даволі хутка заблакавалі) і, у адваротны бок, — на філалагічным тыпе палітыка ды палітыкі...

Мая дачка, вучаніца Беларускага гуманітарнага ліцэю імя Якуба Коласа, дзе ад пачатку нелегальна запанавала “тарашкевіца”, гэтым летам (2003 год) са студэнтамі педуніверсітэту езьдзіла ў фальклорную экспедыцыю. А калі вярнулася, то з сарамлівым посьмехам зазначыла:

— Ведаеш, тата, у вёсках нашу беларускую мову ніхто не разумее.

— Натуральна, — буркатнуў я. — Нашыя філолагі сваёй мовай загубілі палітыку, а сваёй палітыкай — мову.

Тэза залішне эмацыйная і таму ня надта справядлівая. Сьляпое памкненьне да прасоўваньня “тарашкевіцы” ў “народныя масы” бяспрэчна пагоршыла і ўскладніла агульную сітуацыю з беларускай мовай, хаця прычына самой сітуацыі, зразумела, паходзіць не з канфлікту “нармальнага” і “класічнага” правапісаў. Але пра самую гэтую прычыну ўжо даволі казалася вышэй.

21. Колькі словаў пра свабоду.

За свабоду можна змагацца, але яе нельга заваяваць (у адрозьненне ад улады).

Свабоду нельга заваяваць – яе можна толькі дачакацца (ці не дачакацца).

Кожная вайна за свабоду канцуецца альбо паразай тых, хто за яе ваюе (Спартак, Ян Гус, Пугачоў, Каліноўскі, Чэ Гевара...), альбо паразай самой свабоды, калі яе ваяры перамагаюць. Бо заваяваную свабоду верагодна ўтрымаць адно тэрорам ці дыктатурай, як гэта было ў выпадку Вялікай французскай рэвалюцыі, Вялікай Кастрычніцкай рэвалюцыі, шматлікіх лацінаамерыканскіх рэвалюцыяў...

Свабоду нельга заваяваць – яе можна толькі дачакацца. Але свабоды можна дачакацца адно ў тым разе, калі мы яе будзем чакаць і чакаць менавіта як *свабоду*.

Аднак ня трэба блытаць чаканьне з пасіўным перабываньнем у абьякавасьці. Калі мы моцна некага чакаем, то мы рыхтуемса яго сустрэць. Чаканьне свабоды – гэта падрыхтоўка да сустрэчы са свабодай, якая абавязкова адбудзецца...

Свабода ніколі не прыходзіць туды, дзе яе не чакаюць. Таму яна і не зьявілася на Беларусі пасля распаду савецкай імперыі. Адсюль і паўстае задача кожнага, хто заангажаваны прыйсьцем свабоды на Беларусь – мацаваць і вялічыць дыскурс чаканьня. А сродкі ў гэтай справе могуць быць самыя розныя: ад культурніцкай працы да палітычных акцыяў. Толькі пры гэтым трэба выразна ўсьведамляць, што сэнс і культурніцкай працы, і працы палітычнай не ў здабываньні свабоды, а ў ства-

рэньні сітуацыі яе масавага чакання. І калі мы ў сваім мностве станем чакаць свабоды – яна нас не праміне...

22. Бяз нас.

За палітычнымі мітынгамі, шэсьцямі, палемікамі, рэпрэсіямі міналі гады. Беларуская нацыянальная апазіцыя, адна з буйнейшых у тагачаснай Еўропе, якая цягам амаль дзесяцігоддзя магла сістэмна выводзіць на вуліцы Менску дзясяткі тысячаў чалавек, пакрысе пачала зьнясільвацца, марнець, чэзнуць і напрыканцы дваццатага стагоддзя ў шырокім публічным плане згарнула амаль у нішто. Але ніхто з лідэраў некалі ўплывовай нацыянальна-дэмакратычнай апазіцыі так і не схацеў заўважыць ні сваёй паразы, ні таго (куды больш істотнага), што краіна Беларусь ужо спрэс жыве бяз нас – нацыянальна заангажаваных.

Бяз нас яна садзіць бульбу, ладзіць вясельлі, стварае тэлепраграмы і зьнешнюю палітыку, бяз нас абірае сабе куміраў і прэзідэнтаў... Краіна Беларусь жыве бяз нас. Калі б ня колькі палітычных перадачаў на дзяржаўным радыё і тэлебачаньні, якія не стамляюцца ганіць “нацыяналістаў”, то сёньня ўжо мала хто б ведаў, што ў Беларусі, акрамя проста тутэйшых, ёсьць яшчэ нейкія *сапраўдныя* (“шчырыя”, “свядомыя”, “зацятія” і да т.п.) беларусы, гэта значыць – мы. Тыя некалькі нашых радыёстанцыяў за межамі краіны і тыя некалькі “нашых” газетаў ды часопісаў унутры яе працуюць на нас і дзеля нас, а не на Беларусь і дзеля Беларусі. Тое самае можна сказаць і пра ўсе нашыя публічныя акцыі, мітынгі, шэсьці, пікеты, перформансы, графіці...

Натуральна, нашай віны ў гэтым аніякай. Мы лепей ад пацераў ведаем, хто адасобіў нас ад беларускага народу – Крэмль, КДБ, Лукашэнка, але найперш сам нацыянальна несвядомы (спаланізаваны, скаланізаваны, зрусіфікаваны, засавецызаваны, манкуртызаваны, халопскі, быдлянскі, задраны і задрыпаны) беларускі народ.

Зразумела, што з *такім народам* мы (як толькі “мы” зьявіліся напрыканцы 80-х) не жадалі мець нічога супольнага. Але паколькі зусім без народу абыходзіцца не выпадала, то нам нічога іншага не заставалася, акрамя як улегчыся ў *адраджэньне* скампіляванай з размаітых парэшткаў былога ідэальнай, вяселкавай Беларусі, дзе, згодна з нашымі меркаваньнямі, мы мелі шанец натрапіць на сапраўдны беларускі народ, якому ў асалоду было б і служыць, і маліцца...

На першы погляд – не ідэя, а цуд, але менавіта з гэтага цуду і распачаўся наш шлях упрочкі ад тутэйшага народу ў ідэальнае нікуды, бо гэтак сфармуляваная ідэя Адраджэньня адмовіла рэальнай Беларусі ў хоць якой вартасці. За патрабаваннем вяртаньня гістарычнай спадчыны, мовы і культурнага досьведу мінулага хавалася жорсткая ідэалагічная канструкцыя, у якую ня ўпісваліся здабыткі і каштоўнасьці тагачаснага беларускага грамадства, бо ўсе ягоныя перамогі, плёны і радасьці мелі альбо камуністычнае, альбо каланіяльнае паходжаньне. Згодна з выпрацаванай у *падпольных галовах* канцэпцыяй, права “чалавекам звацца” мелі адно героі супраціву расейскай каланізацыі і ахвяры камуністычнага тэрору.

Дзіўна, але глыбока рэпрэсіўную сутнасьць ідэі Адраджэньня не заўважылі ні яе адэпты, ні яе апаненты – уся ўвага канцэнтравалася на той частцы ідэі, дзе вялося аб “люстрацыі” вынікаў расейскай культурнай і палітычнай экспансіі. Але паколькі асноўным аб’ектам расейскай культурнай і палітычнай экспансіі быў “беларускі народ”, то ён і стаўся першай і галоўнай ахвярай адраджэнскіх рэпрэсіяў, якія, дарэчы, амаль і не кранулі сутвы самога расейскага імперыялізму, супраць якога былі скіраваныя па задуме.

Болей за тое, Адраджэньне сталася своеасаблівым інтэлектуальным генацыдам тагачаснага беларускага грамадства, яно адмаўляла ў праве на вартасную ацэнку свайго жыцьця ня толькі сучасьнікам, але і дзясяткам папярэдніх пакаленьняў, якія

без супраціву жылі пад ярмом усходняга каланізатара. Праўда, у адрозьненне ад памерлых, сучаснікі яшчэ мелі шанец рэабілітавацца. Дзеля гэтага трэба было праклясьці сваё жыццё за камуністамі, прачытаць кніжку Міколы Ермаловіча “Старажытная Беларусь”, перавучыцца з нармальнай беларускай на “клясічную” мову, уступіць у БНФ і падпісацца на газету “Свабода”.

На пачатку дзевянастых (XX стагоддзя) гадоў шмат хто з паспалітых беларусаў (ці то з сораму за ганебнае мінулае, ці то з гонару за наноў скампіляваную гісторыю, ці то з крыўды за занябаную Бацькаўшчыну) ступіў на пакаянны шлях да Ідэальнай Беларусі... Але далёка ня кожны дайшоў нават да рыштаваньняў, а з тых, што дайшлі, мала хто там застаўся.

Рэч у тым, што канцэпцыя Ідэальнай Беларусі, змацаваная на крыжы любові да свайго краю і нянавісьці да тых, хто дратаваў яго, добра пасавала для палымных публічных прмоваў (на мітынгх, у вершах, публіцыстыцы), але выявілася цалкам непрыдатнай для рэальнага жыцця. Бо яна змушала ўсіх іншых тоесьніцаў ў агульнай любові і нянавісьці з тымі, хто яе зладзіў і запрапанаваў. А ў кожнага з “іншых” сэрца яшчэ балела за нешта сваё: за каханую, грошы, уладу, экалогію, Бога, братоў нашых меншых, камунізм, ядравую пагрозу, несъмяротнасьць... Таму пакрысе і сыходзілі са шляхоў да Ідэальнай Беларусі тыя, чые сэрцы спачатку адгукнуліся на палымныя покліч, а потым услухаліся ва ўласнае тухканьне і зразумелі: нам у іншы бок...

Але ў адзіноце “свядомыя” засталіся не таму, што ад ідэі Адраджэньня нехта адступіўся, а таму, што абсалютная большыня жыхароў дзяржавы, у якой “нацыяналісты” туліліся па завугольлі, і не збіралася выпраўляцца на адкрытую імі “новую зямлю”. Нават калі б па нечым загадзе іх заштурхалі туды рулямі аўтаматаў, то яны ўсё роўна ўпотаікі паразьбягаліся б адтуль па сваіх абжытых засіценках. Бо тут усё ім было спрэс незнаёмае і нясвойскае. Вакол нейкія Альгерды, Вітаўты, Сапегі, нейкае ВКЛ, БНР, СБМ і безьліч няўцямнага іншага. Ну добра, да незнаёмага спакваля можна прызвычаіцца. Але як жыць без таго, што раней нападўняла жыццё сэнсам і значэньнем – бяз майскіх і акцябарскіх сьвятаў; бяз гонару за трактарны і аўтамабільны заводы, якія ты колісь збудаваў і на якіх адпрацаваў ладны кавалак веку; без пашаны за перамогу ў вялікай вайне, якую выйграў асабіста ты; без успамінаў пра палёты ў космас Гагарына і свайго роднага Кавалёнка... Дый увогуле, што ты забыўся на гэтай голай высьпе, адкрытай усім скразьнякам свабоды, калі ў цябе была магутная звышдзяржава, якую ты стварыў уласнымі крывёю і потам, і якая праз сваю веліч надавала велічы і табе?..

Дарэчы, тут да пары будзе заўважыць, што наш канцэптэуальны разрыў з “беларускім народам” паходзіў ня столькі з рознага стаўленьня да мовы, гісторыі, ідэалогіі, колькі з вызначэньня таго месца, дзе беларусы жылі апошнія дзевяць гадоў. Мы лічылі, што ўсю гэтую пару беларусы заставаліся беларусамі і цяпер займелі свабоду і незалежнасьць толькі дзякуючы перманентнаму супраціву расейскай каланізацыі лепшых з нашых продкаў (і трохі – сучаснікаў). А вось “беларускі народ” (і гэта пераважная большыня насельніцтва Беларусі), у адрозьненне ад нас, меркаваў, што ніякай свабоды ён не займеў, але затое страціў вялікую дзяржаву, з якой лічыўся ўвесь сьвет. “Беларускаму народу” сьмешна было нават слухаць пра нейкае там шматгадовае рабства ў расейска-камуністычнай імперыі, бо ладную частку палітычнай, эканамічнай ды інтэлектуальнай эліты Расеі складалі беларусы па паходжаньні, а сама Беларусь у канфігурацыі імперыі займала адно з самых паважных месцаў, была індустрыяльна мадэрнізаванай і мела ці не найвышэйшы ўзровень дабрабыту сярод астатніх рэспублік Савецкага Саюзу. Нельга сказаць, што “беларускі народ” быў рашуча настроены супраць незалежнасьці, але і адмаўляцца ад сваёй вялікай гісторыі ў супольнасьці з Расей-

скай імперыяй ён не жадаў. Тым болей, што мы яму прапанавалі памянць ролю вялікага воя і вялікага дойдліда (які за гэтыя два стагоддзі ці то пабраў, ці то вызваліў палову сьвету, засвоіў касьмічнае прадоньне і збудаваў першую ў сьвеце камуністычную цывілізацыю), на ганебную ролю скаланізаванага раба, які сам з гэтага рабства нават вызваліцца ня здолеў.

Карацей кажучы, мы паклікалі “беларускі народ” у краіну, дзе ніхто не жыве, акрамя гістарычных і літаратурных зданяў ды прывідаў. І зусім натуральна, што ён не адгукнуўся на наш покліч у нікуды. А мы яго за гэта незалюбілі і нават трохі ўзьненавідзелі. Якімі толькі словамі мы ні бэсьцілі гэты балотны народ, што не хацеў караскацца за намі на голыя выспы свабоды! “Народ” нейкі час абьякава трываў нашу лаянку, а потым узяў ды адсунуўся ад нас падалей. І, здаецца, назаўжды.

Але ці магло быць інакш, ці магла хада падзеяў разгарнуцца ў спрыяльным для нас накірунку? Бадай што – не. І найперш таму, што іншымі не маглі быць мы самі.

Падмурак, на які мы абапіраліся ў сваім паўставаньні над вярэдзівам часу, мацаваўся трыма кутнымі камянямі: антыкамунізм, антыкаланіялізм і нацыяналізм. Бяз гэтых двух “анты” тады быў немагчымы трэці складнік. Калі фармавалася ідэя Адраджэньня (Ідэальнай Беларусі), хіба можна было ўявіць сабе такую канцэпцыю Беларускай Дзяржавы, якая б адначасна спалучала ў сабе плён супольнай беларуска-савецкай і нацыянальна-гістарычнай спадчыны. Хіба што як зьдзек тады магла быць успрынятая прапанова задзіночыць у межах аднаго дыскурсу ВКЛ і БССР, Слуцкае паўстаньне і савецкую партызанку, Астрожскага і Жукава, Рэч Паспалітую і СССР, Скарыну і трактар “Беларусь”, Грунвальд і вясну 45-га... Жорсткае размежаваньне з “беларускім народам” з аднаго боку па лініі “антыкамунізму”, а з другога – па лініі “антыкаланіялізму” было наканаванае нам тым часам, у якім мы падымаліся з каленяў. І памяць пра тое, чым мы падымаліся, будзе трымаць нас да скону (прынамсі, ідэалагічнага), нават калі гэты скон прысьпешыцца ўчэпістасьцю нашай памяці.

23. Беларусь як прастора сакральнага.

Будзем карэктнымі, на той час (самы канец васьмідзясятых – пачатак і сярэдзіна дзевяностых) каштоўнасьці роднай мовы, уласнай гісторыі, аўтэнтоннай культуры, незалежнай нацыянальнай Дзяржавы выглядалі відавочнымі не адно для адэптаў Адраджэньня, але і для досыць шырокіх “грамадскіх масаў”. Таму высілкі адпаведных палітычных згуртаваньняў былі скіраваныя нават ня столькі на папулярызацыю і прапаганду нацыянальнай ідэі, колькі на супраціў расейскай каланізацыі і камунізацыі, якія бачыліся галоўнымі перашкодамі для вольнага і натуральнага самавыяўленьня раней зрэпрэсаванай нацыянальнай сьвядомасьці.

Зрэшты, сама хада палітычных падзеяў мацавала ўпэўненасьць у каштоўнасьці нацыянальнага як канцэптуальнай вартасьці для ўсяго беларускага грамадства. Распад камуністычнага блоку, а затым і Савецкага Саюзу на мноства незалежных нацыянальных дзяржаваў, шматтысячныя шэсьці пад бел-чырвона-белым сьцягам ды “Пагоняй”, стварэньне суверэннай Рэспублікі Беларусь, старшынёй Вярхоўнага Савету якой становіцца дэмакрат і сьвядомы беларус, дзяржаўнасьць беларускай мовы і выразная тэндэнцыя да глабальнай беларусізацыі і г.д. і да т.п.

Карацей кажучы, большыня тагачасных фактаў і падзеяў як быццам адзначна сьведчыла, што, нягледзячы на адчайны супраціў старой партнаменклатуры і геапалітычныя інтрыгі Масквы, ідзе актыўнае фармаваньне грамадскай думкі на груньце нацыянальнай ідэі. І нават зьмена, на фармальна бязглуздай падставе, залішне нацыянальна сьвядомага і залішне дэмакратычнага старшыні Вярхоўнага Савету (Станіслава Шушкевіча) на трохі менш сьвядомага і трохі менш дэмакратычнага

(Мечыслава Грыба), а затым выбары (заакцэнтуюем – адносна свабодных выбары) першым прэзідэнтам чалавека (Аляксандр Лукашэнка), які пабудоваў сваю праграму на радыкальнай мінімізацыі дэмакратыі і незалежнасці, як і наступныя рэфэрэндумы аб скасаванні нацыянальнай сімволікі ды (фактычна) беларускай мовы праз наданне статусу дзяржаўнай мовы расейскай, падтрыманя грамадствам, — не схілілі нацыянальную палітычную эліту да ўзважлівай ацэнкі таго, што насамрэч адбываецца? Але і цяпер, калі ад нацыянал-дэмакратычных партыяў, рухаў ды аб’яднанняў засталіся адно руіны, калі на выбары прэзідэнта яны нават не адважваюцца высунуць свайго выразна значынаванага кандыдата, не відаць, каб нехта ўсур’ёз задаўся пытаннем, а чаму гэта беларускае грамадства ў сваёй пераважнай большасці адхіліла нацыянальную ідэю як фарматворную дамінанту пабудовы новага ладу жыцця? Іншымі словамі, чаму ідэя, па ўсіх класічных канонах прыдатная легчы ў аснову фармавання салідарнай грамадскай думкі, у канкрэтнай сітуацыі Беларусі выявілася ў форме “навязвання” грамадству ідэалогіі Адраджэння, на што звярталася ў папярэднім раздзеле?

Але даводзячы, што абраны ідэолагамі Адраджэння фармат нацыяналізму апынуўся не прыдатным для беларускай сітуацыі, я зусім ня маю намеру сьцьвярджаць, што на Беларусі мае шанец запанавачь нейкая іншая выразная ідэалогія: камуністычная, ліберальная, славянафільская... Ні ў якім разе.

Рана ці позна, але ўсім (нацыяналістам, камуністам, лібералам, дэмакратам, анархістам, глабалістам, хрысціяністам, заападкамі, русафіламі...) даведзецца зьмірыцца з тым, што іншай, акрамя як *сацыяльнай*, беларуская дзяржава быць ня можа, бо для абсалютнай большыні насельнікаў нашай краіны прыярытэтнымі як былі, так і застаюцца не нацыянальна-культурныя ці ідэалагічныя, а *сацыяльныя каштоўнасці*. Адсюль лагічна вынікае, што асобам, зааангажаваным Беларусьсю, як вялікім цэлым, трэба было б паспрабаваць скансалідаваць грамадскую думку на падставе *сакралізацыі* той рэальнасці, якую мы маем, гэта значыць не выдумляць нейкія апрычоныя праекты новага Беларускага Дому, а памкнуцца ўсім разам *сакралізаваць* тую Беларусь, якая ў нас ёсць, і такой, якая яна ў нас ёсць.

Як нацыянальна зааангажаванага беларуса мяне наіўная рэальнасць Беларусі глыбока абражае сваёй здэнацыяналізаванасцю; як апалагета дэмакратычнага ўладкавання соцыуму яна мяне ўсур’ёз трывожыць сваёй антыдэмакратычнасцю; як прыхільніка лібералізацыі эканомікі і ўсяго дыскурсу грамадскага жыцця яна мяне засмучае адсутнасцю рэальнай лібералізацыі. Але ўсё гэта разам (і безліч не згаданага тут іншага) бачыцца мне праблемнай бядой значна меншай, чым татальная *прафанацыя* Беларусі як у кожным яе лакальным фрагменце, так і ў фармаце універсальнага цэлага.

Традыцыя прафанацыі Беларусі мае даўнюю гісторыю, згадаем хаця б кансервацыю максімальна зніжанага міфу пра Беларусь, у сваю пару створанага Францішкам Багушэвічам. Але мы ня станем наоў вяртацца да ўсёй неабсяжнасці гэтай тэмы, а заакцэнтуюем увагу толькі на адным яе невялічкім фрагменце, зусім блізікі нам па часе...

Калі Аляксандр Лукашэнка займеў уладу, то апазіцыя (у мностве сваіх ідэалагічных мадыфікацыяў), каб яго перамагчы, не змагла прыдумаць нічога лепшага, як ва ўсіх зручных для яе формах і тэхналогіях, але найперш у падуладных СМІ, пачаць з дня ў дзень ганіць і ганьбіць ня столькі ўладу і непасрэдна Лукашэнку, колькі ўсю краіну, усё грамадства, пэўна, спадзеючыся, што чым больш жахлівым будзе выглядаць той сьвет, у якім мы жывём, і тыя людзі, сярод якіх мы жывём, тым хутчэй народ паўстане супраць таго, хто ўжахлівіў нашае жыццё. Каб падмацаваць гэтую тэзу прыкладамі, няма патрэбы кудысьці заглябляцца, даволі нагадаць хоць колькі з безлічы тых слоганаў, што ва ўсіх на слыху: “балота”, “быдляндыя”, “хамскі народ”, “жлобская нацыя”, “саветыкусы”, “капгасьнікі”, “саўкі”, “крэолы” і да т.п.

Беларусь мусіць быць удзячнай сваім грамадзянам, што яны амаль забыліся на апазіцыйныя газеты, перасталі хадзіць на апазіцыйныя мітынгі і галасаваць за апазіцыйных кандыдатаў. Бо з гэтага пазьбяганьня паспалітым людствам хоць якіх ініцыятываў палітычнай апазіцыі вынікае спадзеў, што апазіцыя сваімі вербальнымі вывяржэньнямі забрудзіла ня ўсю краіну, а толькі ўласныя глудзы і душы.

Ужо даўно зразумела, што “Луку на муку” перамелюць ня жорнавы апазіцыі, а ветракі часу. І некалі ж гэта здарыцца. Але калі мы разам ня вывернем устойлівую стратэгію шальмаваньня ўсіх і ўсяго на шляхі павагі да сваіх суайчыньнікаў і гонару за тую рэальную Беларусь, якой яна ёсьць цяпер, то і пасля Лукашэнкі ня выкараскаемся з таго бруду, які плённа прадукавалі ўсе папярэднія гады. Здаецца, ня цяжка зразумець, што ў сітуацыі татальнай спрафанаванасьці ўсёй сацыяльнай прасторы такія сакральныя рэчы, як Дзяржава, не паўстаюць.

Зьвяртаючы ўвагу на татальную прафанацыю Беларусі як на рэальную пагрозу яе дзяржаўнасьці ня толькі сёньня, але і заўтра, я не хацеў бы, каб мае словы палічылі чымсьці накшталт закліку да перайменаваньне чорнага на белае, а белае на ружовае (гэтым дастаткова актыўна займаецца кожная паноўная ўлада). Праблема палягае не ў перамене знакаў, а ва ўсьведамленьні, што інтэнсіўная прафанацыя беларускай рэальнасьці адбываецца зусім не таму, што яна насамрэч ёсьць такой, а таму, што пэўным суб'ектам глабальнага палітычнага поля як знадворку (з Усходу ці Захаду), так і знутры (нацыянал-дэмакратам, сацыял-дэмакратам, лібералам, камуністам...) неабходна нагружаць Беларусь прафанным зьместам, бо толькі ў прасторы прафанныга яны могуць спадзявацца некалі аб'явіць свой апрычоны праект Беларускага Дому як адзіную форму яе сакралізацыі.

На жаль, ні досьвед паразы ідэі Адраджэньня, ні досьвед іншых ідэалагемных паразяў, як і гістарычны досьвед увогуле, не спыняюць марных спадзяваньняў нашых палітыкаў на ідэалагемную манапалізацыю гэтага краю, хоць шмат хто з іх добра ведае, што цягам усёй сваёй гісторыі прастора Беларусі лічы ніколі не была манаэтнічнай, монарэлігійнай, монасацыяльнай, монамоўнай і г. д.

Таму нам нічога не застаецца, як меркаваць, што і ў перспектыве:

— Беларусь ніколі ня будзе толькі беларускай, але і ніколі яна ня будзе толькі расейскай ці польскай...

— Беларусь ніколі ня будзе толькі праваслаўнай, але і ніколі яна ня будзе толькі каталіцкай ці пратэстанцкай...

— Беларусь ніколі ня будзе толькі празаходняй, але і ніколі яна ня будзе толькі праўсходняй ці якой там яшчэ...

Гэтую гульню ў адмаўленьне хоць якіх татальнасьцяў на Беларусі можна доўжыць і доўжыць, аднак мы тут прыпанімся каб сказаць наступнае...

Асноўны цяжар праблемаў сучаснай Беларусі паходзіць з таго, што большыня нашых палітыкаў, інтэлектуалаў і проста актыўных грамадзянаў лічыць, быццам тая Беларусь, якую мы маем, гэта толькі руіны каланізацыі, калектывізацыі, камунізацыі і г. д., на якіх адно некалі ў будучым магчыма зладзіць спраўны Беларускі Дом. Іншымі словамі, амаль усю папярэдняю хаду падзеяў на Беларусі яны ўспрымаюць як суму скажэньняў яе нейкай віртуальна сапраўднай гісторыі...

Я ж са свайго боку не даю веры такому падыходу, бо схільны лічыць усе ранейшыя паразы, акупацыі, генацыды ды ўсялякае падобнае іншае не скажэньнямі беларускай гісторыі, а самой гісторыяй, аднолькава сапраўднай, аднолькава нашай, як і нашыя перамогі, здзяйсньенні, здабыткі. Таму для мяне тая Беларусь, якую мы цяпер маем, выяўляецца не руінамі лакальных дэфармацыяў апошніх некалькіх сотняў гадоў, а сакральным вынікам усёй тысячагадовай (як мінімум) гісторыі гэтай прасторы. А ўсё сакральнае варта шанаваць такім, якое яно ёсьць. Бо той, хто не шануе сакральнае, абірае сабе радзімай прафаннае.

4. Вялікая здрада*

Колькі (не падлічыць) беларусаў за апошнія паўтары стагоддзі ахвяравалі сваімі жыццямі дзеля аплікацыі нацыянальнай ідэі ў штодзённае жыццё краю!?. Зазвычай яны цяжка жылі і нядобра паміралі, закатаваныя (калі не фізічна, дык маральна) чарговай паноўнай уладай. Але як бы ні складваліся лёсы, усе тыя героі (добра вядомыя ўсім нам і нікому зусім не вядомыя), сьвята верылі, што рана ці позна іх мара ўцялесніцца ў існуючую рэальнасць і беларуская мова, культура, гісторыя будуць дамінаваць на кожным лапіку роднай зямлі, атуленай ад злыбяды гісторыі сваёй нацыянальнай Дзяржавай.

Гэтай надзеяй яны і трымаліся – і ў самім жыцці і на самым апошнім яго скраі. І сваёй трываласцю ўздымалі да веры ўсё новых ахвяравальнікаў уласных лёсаў... Аднак, падобна, надыходзіць пара **вялікай здрады** ўсім тым высокім мроям і спадзяваньням, дзеля ўвасаблення якіх праз стагоддзі не ашчаджалі сваіх жыццяў лепшыя з беларусаў (а значыць і здрада кожнаму з іх персанальна)...

* Мне не аднойчы даводзілася кранаць праблему “беларускай здрады” як такой. Але гэтым разам я хацеў бы спаслацца на развагі Пятра Васючэнкі, выказаныя ім у эсе “Беларус вачыма беларуса”: “Уладзімір, князь кіеўскі, здрадзіў бацьку і братам Рагнеды на сваім крывавым вясельлі. Рагнеда здрадзіла свайму бацьку і братам тым, што пайшла за іх забойцу. Потым яна і на мужа ўзяла меч. Сын яе, Ізяслаў, таксама замахнуўся мечам на бацьку. Але пасля ён з бацькавых рук прыняў спадчыну – Полацк. Уладзімір безьліч разоў здраджваў Рагнедзе з палюбоўніцамі, якіх у яго было ня менш, чымся ў цара Саламона, аж пакуль па хрысьціянскім звычай не павянчаўся з візантыйскай царэўнай, а верную жонку аддаў у манашкі.

Кароль нашае здрады – Ягайла. Ён здрадзіў свайму дзядзьку Кейстуту ў бруднай крэўскай справе, а заадно здаў і Беларусь дзеля польскае кароны. Гісторыкі скажуць, што гэтым ён Беларусь адначасова і адратаваў. Падчас Грунвальдскае бойкі невядома хто каму здраджваў – Ягайла Вітаўту, або Вітаўт Ягайлу. Польскія храністы цьвердзілі, што з беларусамі атрымаўся канфуз, і яны на чале з Вітаўтам уцякалі ажно да Вільні.

Нехта невядомы здрадзіў Вітаўтаву карону.

Апанас Філіповіч здрадзіў уласнаму вучню Яну Лубу. Вучыў, выхоўваў чарговага Ілжэдзімітрыя, каб пасля здаць маскоўскаму пасольству. Яшчэ Апанас Філіповіч клікаў Міхаіла Раманава, каб ішоў з вайною на родную Апанасу Літву, дзяліўся з маскоўскім царом дзяржаўнымі таямніцамі, павучаў караля Уладзіслава IV, канцлера Льва Сапегу. Кароль ды канцлер глядзелі на гэтыя штукі паблажліва. Апантаны Апанас вырабляў у гэтай дзяржаве што хацеў – і ўрэшце даскакаўся. Царква зрабіла са здрадніка сьвятога.

Аднойчы ў беларускай Акадэміі навук зьбіраліся ўшанаваць памяць самых знакамітых дзеячаў старажытнасьці – паставіць Стэлы. Абмеркаваньне кандыдатураў было, па дэмакратычным часе, адкрытае. Павесілі на дошцы даўгі сьпіс кандыдатаў на стэлу, і кожны з навукоўцаў вольны быў паставіць «плюс» альбо «мінус».

Насупраць прозьвішча Сімяона Полацкага якісь максіміліст напісаў: «Здраднік. Перакінуўся на бок цара маскоўскага».

Небарака Сімяон Полацкі заблукаў на мяжы канфесіі ды Радзімы, ня ведаў, што галоўнае, але і ў сваёй «здрядзе» імкнуўся захаваць сумленнасьць. Спрабаваў перарабіць маскоўскага Навухаданосара на цывілізаванага еўрапейскага манарха, але не ўдалося. Сімяон Полацкі стаўся для Масковіі культуртрэграм, навучыў маскоўцаў складаць вершы, падараваў ім першы літаратурны стыль (барока), але ягоньх высілкаў не ацанілі як сьлед ані тутэйшыя, ані тамтэйшыя. Добра, што яшчэ на палю не пасадзілі.

Падчас кампаніі Напалеона Банапарта ў Беларусі пачалася суцэльная здрада – мяшчане віталі супастата хлебам ды сольлю, а шляхта запісвалася ў напалеонаўскія харугвы, каб разам ваяваць Маскву. Як быццам вярнуліся часы Альгерда.

Кастусь Каліноўскі вызваляў «дзецюкоў», «братоў сваіх, мужыкоў родных» ад няволі, а тыя браты адлоўлівалі ды здавалі каліноўцаў царскім жандарам за тое, што «хаваюць ад народу царскую волку».

XX стагоддзе было росквітам здрады, тут і кветчакі цывілі, «зялёны ліст, чырвоны цьвет», і ягадкі крываваы сьпелі. На нашым матэрыяле можна складаць анталогію здрадніцтва”.

Формула гэтай здрады кранальна простая – *Беларусь ніколі ня будзе толькі беларускай!*

Што і казаць, у гэтай распачнай казані няма нічога арыгінальнага – “ворагі беларушчыны” вунь калі ўжо сьцьвярджалі гэтаксама і нават куды больш радыкальна, бо заўжды праміналі ўвагай слова “толькі”.

І ўсё ж такі навіна тут ёсьць – і не абы якая. Бачыце, у маўленьні істотна ня *што* гавораць (усе людзі ад веку кажуць прыблізна адно і тое самае), а *хто* гаворыць і ад імя каго? Дык вось, за ўжо досыць доўгую гісторыю айчыннага нацыяналізму разуменьне, што “Беларусь ніколі ня будзе *толькі* беларускай”, адно ў наш час пачало фармавацца ўнутры яго самога і публічна абнаяўлівацца не супраціўнікамі ці “калабарантамі”, а зацятымі апалагатамі нацыянальнай ідэі. З рознай мерай абачлівасьці і ў кожным разе з адметнай інтэрпрэтацыяй уласнага здумленьня, але ўсе яны (пакуль не шматлікія), сьведчаць за *сістэмы перакрут* ў ацэнцы магчымасьцяў разгорткі нацыянальнага на Беларусі. І хаця футурыстычныя прыкіды наступных шляхоў і персьпектываў беларускага нацыяналізму пакуль адбываюцца ў россып, аднак сам гэты, увогуле гранічна сумны факт радыкальнага злому, абнадзейвае, бо кажа пра разьвітаньне з вялікай рамантычнай ілюзіяй, якая ўжо даўно набрыняла згубай для ўсёй беларушчыны.

Натуральна, што калі з досьведу трагічнага прамінулага пачало высьпяваць досыць прыкрае ўсьведамленьне – *відаць, зьбеларусіць усю Беларусь ніяк не атрымаецца*, то перад кожным, хто гэтак думаў, рубам паўстала пытаньне: а тады як?

(Між іншым, апошняе ўжо само па сабе сталася надзвычай істотным, бо ва ўсе ранейшыя часы праблема выглядала безальтэрнатыўнай: альбо ўсё – альбо нічога. І тады капец Беларусі, паколькі ніякія іншыя, сінтэтычна-кампрамісныя варыянты нацыянальнага ўладкаваньня нават ня браліся пад увагу. А адсюль і адчай, і расчараваньні, і сыход упрочкі былых вернікаў нацыянальнай ідэі, як толькі сітуацыя ў сваёй безальтэрнатыўнасьці апыналася тупіковай)...

Гэты разьдзел (зрэшты, як і ўвесь тэкст), уласна, і прысьвечаны маёй візіі праблемы, сфармаванай рашучым запытам: “калі ня ўсё, то тады як?”. Але перад тым, як ужо наўпрост адказаць на радыкальны запыт, кансьпектыўна падсумуем усё раней сказанае, толькі ўжо ў праекцыі паразы *татальнасьці* традыцыйнай нацыянальнай ідэі.

Гістарычна і геапалітычна Беларусь належыць да еўрапейскага логатопу. Менавіта там (тут) быў дэтэрмінаваны інтэграл яе кону. Але пазьней наш Край будзе забраны Расейскай імперыяй і тымсамым надоўга апынецца адлучаным ад свайго натуральнага месца. Далей усё заладзіцца яшчэ больш пакручаста... Пакуль Расея, праз русіфікацыю краю, занурыцца ў вызваленьне ліцьвінаў ад плёну польскага каланіялізму, ва ўлоньні беларускай вёскі неўпрыкмет дафармуецца ўжо уласна беларускі этнас. Дзякуючы яму, неўзабаве ў суплёт нацыяў Расейскай імперыі дадасца і беларуская. Аднак расейскі нацыяналізм (у нейкі перыяд пад гаслам камунізму), у змаганьні за ўласную манаполію, пакрысе вынішчыць беларушчыну амаль да рэшты. Толькі і ў яго не атрымаецца вынішчыць пакліканьне гэтай прасторы да ўласнай суб’ектнасьці, якая была дэтэрмінаваная ёй конам...

Вось з усяго гэтага разам ў 1991 годзе мы атрымаем уласную Дзяржаву ў сярэдзіне Еўропы, але бяз хоць якіх выразных прыкметаў нацыі ў яе аснове.

Калі добра ўдумацца, то па-свойму гэта была жажлівая сітуацыя. Яе, бадай, можна параўнаць з сітуацыяй чалавека, які раптам заўважыў, што ён ня мае ценю. Як быццам усё ў яго, як у людзей, але ценю няма, і таму чалавек не дае веры свайму жытву.

Таму зноўку паўсталай Беларускай Дзяржаве, каб займець хоць якую матывацыю ўласнай канстытуванасьці, трэба было тэрмінова запоўніць пустату ўнутры самой сябе чымсьці нацыянальным (як вядома, у XX стагоддзі толькі наяўнасьць

нацыянальнага легімітызавала дзяржаву). Аднак Рэспубліка Беларусь здарылася залішне хутка, каб у каго быў час падумаць, а *што* ва ўмовах нашай сітуацыі можа быць вылучанае ў якасці інтэгральнай формулы нацыянальнага?

Зрэшты, каб час на гэта нават і быў, то пра нешта падобнае ўсё роўна б ніхто ня думаў, бо тады нацыянальнае ў нас як бы а ргіогі таясамілася з мовай, гісторыяй, культурай... А паколькі ўсяго гэтага на тую пару мы ня мелі, то і не ўяўлялася іншага выйсця, як тэрмінова ўлегчыся ў *адраджэньне* зыніклага ды вынішчанага.

Хвала нацыянальнага Адраджэньня была магутнай, але “верхавай” – яна не скалала палітыкаў шараговага побыту. Здаецца, Аляксандар Лукашэнка адным з першых палітыкаў зразумеў (нутром адчуў?), што як толькі “вечер аціхне”, хвала акуратненька ўкладзецца ў звычайную роўнядзь тутэйшасці і ад “нацыянальнай пены” не застаецца ані знаку. А з гэтага вынікала, што Дзяржава зноў будзе нічым не легімітызаванай, акрамя як фармальнай атрыбутыкай самой дзяржаўнасці... І тады ён пачаў шукаць апірышча Дзяржаве не ўнутры яе “пустаты”, а вонкі, гандлючы з Расеяй адзіным, што ў яго было – голай атрыбутыкай дзяржаўнасці.

Цікава, што два самыя знаньня беларускія палітыкі 90-х гадоў аднолькава спатыкнуліся на тым самым — на паразе ідэі нацыянальнага Адраджэньня (і нават аднолькавым чынам!). Уся розніца хіба ў тым, што як толькі дынаміка нацыянальнага руху пайшла на спад, Зянон Пазыняк эміграваў за мяжу сам, а Аляксандар Лукашэнка паспрабаваў зрабіць гэта разам з усёй краінай. Але і ў тым і ў другім выпадку латэнтнай матывацыяй быў фактар “нацыянальнай пустаты”, якую яны ня ведалі чым яшчэ можна запоўніць, акрамя як *нацыянальным Адраджэньнем*.

Ня станем зноў вяртацца да пытання, чаму так сталася, што ў нас ніхто нават не дапускаў магчымасці хоць якой яшчэ формы нацыянальнага ўладкаваньня, акрамя «моўна-этнаграфічнай». (Хаця гэты феномен, бяспрэчна, і патрабуе асобнага досьледу)... Бо далей я маю намер без усялякіх перадумоваў адразу і катэгарычна заўважыць, што гэтая форма нацыянальнага ўладкаваньня на Беларусі ўжо не жыцьцядайна і, значыць, не прыдатная да фармаваньня паўнаважнай Нацыі.

Як засьведчыў досьвед паразы апошняга Адраджэньня, у дыскурсе БССР усе базавыя чыньнікі ўласна беларушчыны былі вылегчаныя да той меры, за якой яны страцілі здольнасць самагенерацыі нават у спрыяльных для іх умовах. Гэта значыць, што цяпер канцэптually яны могуць існаваць адно ў сітуацыі штучнай падтрымкі, а самі з сябе – толькі ў фармаце лакальных падзеяў маргінезу. Адсюль заканамерна вынікае, што «моўна-этнаграфічны» канцэпт ужо ня можа быць пакладзеным ў інтэгральную формулу беларускай Нацыі. А калі мы станем далей трымацца ранейшай практыкі і акумуляваць усе свае сілы на перамогу этнаграфізму, то сваёй ўпартасцю самі данішчым беларушчыну да рэшты.

Даволі! «Трэба шукаць на іншых шляхах» (Ігнат Абдзіраловіч).

Як ужо казалася, формаў і спосабаў нацыянальнага ўладкаваньня мноства. І пра гэта напісана шмат артыкулаў і кніг (ахвочых да іх і адсылаю). Я ж тут у прыклад згадаю толькі досьвед Лацінскай Амерыкі, дзе нацыі (і, адпаведна, дзяржаўныя ўтварэньні) фармаваліся і не на сваёй мове, і не на аўтэнтнай культуры, і не на «этнаграфічных межах», а, з нашага гледзішча, увогуле на чорт ведае чым. Імя таму дзіву — «крэольскі нацыяналізм». Гэта значыць, што не карэнныя індзейцы, і нават не мецісы (плён «сяброўства» беласкурых мужчынаў з цёмнаскурымі гаспадынямі кантыненту), а крэолы, нашчадкі іспанцаў, пазбаўленыя сваёй «гістарычнай радзімы», панастваралі ў Лацінскай Амерыцы розных дзяржаваў (Аргенціна, Бразілія, Калумбія, Мексіка, Перу, Чылі...), якіх сёньня ў сьвеце ведаюць куды лепш за Беларусь.

Тут нехта можа заўважыць, маўляў, ты яшчэ згадай афрыканскія плямянныя нацыяналізмы ці ісламскі транснацыяналізм... Насамрэч, «экзатычны» досьвед Ла-

цінскай Амерыкі, нягледзячы на папулярнасць праблематыкі «крэольства» ў беларускіх інтэлектуалаў, наўрад ці дапаможа нам у вырашэнні ўласных справаў. Але мне згадка пра крэольскі феномен спатрэбілася ня дзеля пераймання, а каб праз «экзотыку» больш выразна патлумачыць, што ёсць (і магчымыя) іншыя шляхі ад таго адзінага, які для нас ператварыўся ў «ідэю фікс». І за прыкладамі няма патрэбы далёка хадзіць. Я ўжо не аднойчы згадаў побач з «моўна-этнаграфічнай» (гэтак званай «нямецкай») мадэллю нацыянальнага ўладкавання — «французскую» (мадэль «грамадзянскай супольнасці»).

На старонні беларускі погляд, у нацыянальным асьпекце паміж немцамі і французамі няма аніякай, прынамсі прыныповай, розніцы: і там, і там дамінуюць уласная мова, культура, гісторыя, атрыбутыка... Але насамрэч розніца ёсць — і розніца прыныповая.

«Французская» мадэль найперш трымаецца двух базавых пастулатаў: *роўнае для ўсіх чальцоў супольнасці грамадзянства і агульнае для ўсіх права*. Усе астатнія чыньнікі (этнічнае паходжанне, мова, культурны код, etc.) — другога плану, недамінантныя. Яны могуць быць, прысутнічаць, а могуць і не вытыркацца. Нязьменным і абавязковым застаюцца толькі роўнасць у грамадзянстве і аднолькавае падпарадкаванне ўсіх аднаму і таму ж Закону. Адсюль і не этнічны (расавы), а *грамадзянскі* (паспаліты) *нацыяналізм*, які перадусім фармуецца супольнай прыналежнасцю да агульнага цэлага.

Натуральна, і «французская», і «нямецкая» мадэлі — гэта толькі схемы, якія рэальнае нацыянальнае жыццё ўжо так пазаблытвала, што ў кожным канкрэтным выпадку бывае цяжка разрозніць: дзе тут што? Але ж у нашай сітуацыі якраз пакуль і йдзецца не пра канкрэтыку, а пра асновапалеглую базавую схему, на якой будзе магчыма аформіць нацыю ўжо ў нешта завершанае цэлае.

Дык вось, улічваючы, што беларушчына як такая ў асноўных сваіх атрыбутах (найперш мовы і нацыянальнай культуры) вынішчана настолькі, што яе поўнавартаснае ўзнаўленне не ўяўляецца магчымым, я б хацеў прапанаваць тэарэтыкам нацыянальнага будаўніцтва (і найперш — *нацыянальна* заангажаваным) перанесці сваю ўвагу з «нацыянальна-этнаграфічнай» мадэлі на мадэль «грамадзянскай супольнасці».

Так, у гэтым выпадку мы здрадзім нашым папярэднікам, але злагодзім беларусаў (і сябе саміх) з той рэальнасцю, у якой беларускае грамадства ўжо знаходзіцца цяпер. Парадокс нашай сітуацыі палягае ў тым, што нацыянальнае ўладкаванне Беларусі самахоць (інакш — праз прымус гістарычных падзеяў) адбылося па схеме «грамадзянскай супольнасці». А падваліны яе заклалі... балышавікі: і тым што згамавалі да звання *этнічную* складовую беларускага нацыяналізму, і тым, што аформілі прастору бытавання беларусаў у трывалую і зграбную адміністрацыйную адзінку — БССР.

На пярэдадні перабудовы беларусы, у асноўнай сваёй масе, ментальна ўжо амаль не вызнавалі сябе за беларусаў, аднак сваёй радзімай лічылі не Савецкі Саюз, не Расею, а менавіта Беларусь. (Я — той, хто жыве на Беларусі). Гэта значыць, што ў дыскурсе БССР адбылася яшчэ адна істотная метамарфоза: тут беларусы перасталі быць ня толькі беларусамі (у «моўна-этнаграфічным» асьпекце), але і «тутэйшымі». І калі пра першае толькі і гаворкі, то на другое, здаецца, ніхто і ўвогуле не звяртаў увагі. А дарэмна, бо, верагодна, у будучым гэты момант апынецца куды больш істотным за ўсе астатнія.

Пры ўсёй размаітасці нацыяналізмаў, для кожнага з іх (бадай, акрамя габрэйскага і трансісламскага) на першы план выходзіць праблема «ўласных межаў». «Тутэйшы» мог лічыць сябе нават беларусам, аднак паколькі «тутэйшасць» ня ведае мяжы, то яна і ня ведае нацыянальнасці ў яе ідэнтыфікацыйным значэнні. А вось

«тутэйшы», які гэтую мяжу ведае, перастае ім быць і, значыць, становіцца патэнцыйным нацыяналістам (чаго і каго — гэта ўжо іншая рэч).

Сітуацыя БССР сістэмна падрыхтавала Беларусь да ўласнай дзяржаўнасці, а *тутэйшых* беларусаў да нацыяналізму, толькі не этнічнага, а паспалітага кшталту. Вось гэтага і не схацелі (ці не змаглі) угледзець тэарэтыкі і практыкі нацыянальнага будаўніцтва, калі ў 1991 годзе Беларусь атрымала дзяржаўную незалежнасць.

Уласна, кароткая эпоха Адраджэння — гэта латэнтны двубой *этнічнага* нацыяналізму з *паспалітым*. Цікава, што першы яшчэ напярэдадні распаду СССР прыдбаў сабе тэарэтыкаў, ідэолагаў і прыхільнікаў (у мностве), але пазней так і ня выявіў адпаведнага патэнцыялу, каб татальна заканстытуваць сваю візію нацыянальнага ў якасці паноўнай ідэалогіі і практыкі грамадскага жыцця. А другі — цалкам наадварот. Паспаліты нацыяналізм ужо на тую першапачатковую пару меў дастатковы патэнцыял, каб неўзабаве аформіцца ў дамінуючую форму нацыянальнага ўладкавання, толькі тады ніхто не звярнуў нават увагі на ягоныя магчымасці.

Раней я пісаў: «...іншай, акрамя як *сацыяльнай*, беларуская дзяржава быць ня можа, бо для абсалютнай бальшыні насельнікаў нашай краіны прырытэтнымі як былі, так і застаюцца не нацыянальна-культурныя ці ідэалагічныя, а *сацыяльныя* каштоўнасці». Калі ў гэтак радыкальна сфармуляванай выснове ёсць рацыя, то, напэўна, я маю рацыю і ў тым, што звязваю нацыянальнае будучае Беларусі не з «этнаграфізмам», а з «грамадзянскай супольнасцю» і, адпаведна, з паспалітым нацыяналізмам. Гэта значыць, што рана ці позна, але нам давядзецца нацыяналізаваць ні што іншае, як нашу сацыяльнасць і, адначасна, самім нацыяналізавацца праз сацыяльнае, якое для беларусаў уяўляецца галоўнай каштоўнасцю.

Дзеля таго, злагоджанага з наяўнай рэальнасцю будучага, нам перадусім трэба перапыніць нябачную вайну двух беларускіх нацыяналізмаў — «моўна-этнаграфічнага» і «паспалітага». І першым запрасіць міру мусіць *этнанацыяналізм*: і таму, што ён пераможаны, і таму, што гэта ён распачаў вайну, і таму, што яму давядзецца шукаць у пераможцы літасці і паразумення, каб знайсці сабе месца і застацца ў той канфігурацыі беларускага грамадства, якая пакрысе сфармуецца на кацэпце *паспалітага нацыяналізму*.

25. Наастачу.

Жыць нацыянальнай ідэяй — гэта ідэалогія.

Жыць з нацыянальнай ідэяй — гэта тэхналогія.

У эпоху краху ўсіх ідэалогіяў, калі быцьцё цалкам згарнула да памераў тэхналагічнага бытавання, нацыяналізм марна аналізаваць, шанаваць і берагчы з гледзішча ягонай ідэалагічнасці...

Уласна, у звязку з праблемай нацыяналізму ў тэхнакратычным грамадстве, ёсць бадай толькі адно сапраўды істотнае запытаньне: наколькі нацыяналізм тэхналагічны? Гэта значыць, наколькі ён вартасны не як ідэалогія адбывання жыцця, а як тэхналогія адбывання жыцця?..

Хаця, па вялікім рахунку, на гэтае запытаньне адказала само жыцьцё. Бо, насамрэч, нацыяналізм у сваім цэлым ужо даўно зусім *не ідэалогія*, а *толькі тэхналогія* арганізацыі соцыуму. Да таго ж пакуль гэта самая ўніверсальная і найбольш эфектыўная тэхналогія, за што сьведчыць ягоная прысутнасць паўсюль на зямной кулі. (Іншая справа, што феномен глабалізацыі, падобна, рыхтуе нам канцэптually новую мадэль уладкавання чалавецтва, але мы гэтую праблему пакінем абок гаворкі)...

Ці тэхналагічны ў акрэсленым значэнні беларускі этнанацыяналізм? Гэта лё-

савызначальнае пытаньне. Бо калі — не, не тэхналагічны, то колькі б мы ні ўлягаліся ў адраджэньне мовы, гісторыі, культуры, колькі б ні ладзілі мітынгаў, пікетаў, шэсьцяў, колькі б ні ганілі кожную новую ўладу за яе абьякаваньне да ўласна беларускай візіі нацыянальнага праекту — усё будзе марна. Сучасная цывілізацыя не бярэ пад увагу не тэхналагічныя ідэі, а тым болей не прымае іх да рэалізацыі.

Відавочна, што сёньня на Беларусі ёсьць сферы, дзе этнанацыянальная ідэя — дастаткова тэхналагічная ідэя. Тут найперш згадваюцца літаратура, часткова — адукацыя, фрагментарна — культура, у асобных праявах — палітыка, гісторыя, беларускамоўная журналістыка і да т.п. І хаця гэтых сфераў вельмі мала, яны лакальна разасобленыя, пераважна не прэзэнтатыўныя, аднак іх наяўнасьць сьведчыць, што пакуль этнанацыянальная ідэя і можна *ня толькі жьць* (эмацыйна, духоўна), але што з яе таксама *можна і жьць* (матэрыяльна, прагматычна).

Разам з тым, у беларускага этнанацыяналізму, як сістэмнай і самастойнай падзеі, падобна, няма будучыні. Засталося трохі пачакаць, каб убачыць, як яго прыгарне да сябе і ўжо ніколі не адпусьціць з абдымкаў *паспаліты нацыяналізм*. З гэтага можна моцна нурыцца, а можна і хоць трохі ўсьцешыцца. Ужо хаця б таму, што паспаліты нацыяналізм ніяк не абьдзецца без складовай этнаграфізму, асабліва тых яго фрагментаў, што забясьпечаныя тэхналагічнасьцю. А значыць беларушчына і надалей застанеца на Беларусі, прынамсі, ў тым яе патэнцыяле, які яна рэальна зможа сама з сябе выявіць...

Міне яшчэ колькі часу і пад *беларускім нацыяналізмам* пачнуць разумець зусім ня тое, што разумеюць сёньня. У ім мала застанеца ўласна беларушчыны, але затое будзе *ўся* Беларусь. І ў той Беларусі аб'явіцца процьма *беларускіх нацыяналістаў*, якім не да галавы будзе ні беларуская мова, ні нацыянальная культура...

Так яно станеца. Ужо ж напэўна.

Адно не пытайцеся мяне, ці добра гэта?

Не бывае правільных адказаў, правільнымі бываюць толькі пытаньні.

